

S T U D I A

Hlieb Bierastavy

<https://orcid.org/0000-0001-5044-5233>

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka dla Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1447 roku. Kształtowanie się treści na tle tekstologii aktu*

Zarys treści

Celem artykułu jest ustalenie możliwych źródeł, z których korzystali twórcy tekstu przywileju Kazimierza Jagiellończyka dla Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1447 r., a także inspiracji pojedynczych jego części – artykułów, klauzul. Badanie problemu możliwe jest m.in. dzięki metodzie tekstologicznej, której jednym z zadań jest zestawienie badanego aktu z innymi tego typu tekstami. Wykorzystując tę metodę do analiz, możemy ustalić zarówno bezpośrednie zapożyczenia poszczególnych fragmentów w przywileju, jak i wskazać na wzorowanie się na formularzu innych aktów.

Abstract

The article aims to investigate the possible sources used by the authors of the 1447 charter of Casimir Jagiellon for the Grand Duchy of Lithuania and examine the feasible sources of its individual fragments, articles, and clauses. The research is made possible by, among other things, the textual criticism method, which concentrates on comparing the text with the other relevant texts. The method allows us to determine the direct borrowings of the individual articles or clauses to this charter and indicate the forms of other acts used as models.

Słowa kluczowe: Kazimierz Jagiellończyk, przywileje wielkich książąt litewskich, przywilej Kazimierza Jagiellończyka dla Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1447 r., kancelaria wielkich książąt litewskich, tekstologia

Keywords: Casimir Jagiellon, charters of grand Lithuanian dukes, 1447 Charter of Casimir Jagiellon for the Grand Duchy of Lithuania, grand dukes of Lithuania Chancery, textual criticism

---

* Artykuł powstał dzięki pomocy Polskiego Komitetu do Spraw UNESCO oraz Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego, w którym autor odbył staż naukowy w 2019 r. Składam również podziękowanie kolegom: Sergiejowi Polechowowi za udzielenie wielu uwag podczas pracy nad tekstem, Tomaszowi Jaszczółtowi – za pomoc w zapoznaniu się z opracowaniami i Igorowi Iwaniuukowi – za korektę stylistyczną.

2 maja 1447 r. w imieniu ówczesnego wielkiego księcia litewskiego, wybranego na tron polski, Kazimierza Jagiellończyka, wystawiono przywilej ziemski dla Wielkiego Księstwa Litewskiego stanowiący potwierdzenie wcześniejszych prerogatyw i nadający wiele innych praw z dziedziny sądownictwa, władania ziemią, uprawnień Kościołów etc. Od 1387 r., gdy król polski i najwyższy książę litewski Władysław Jagiełło wystawił niektórym swoim poddanym pierwszy podobny przywilej, Wielkie Księstwo Litewskie zaczęło wchodzić do grona państw z praktyką trwałego wydawania podobnych przywilejów generalnych. Przywilej z 1447 r. był więc wówczas jednym z wielu aktów tego typu w Wielkim Księstwie.

Niewątpliwie twórcy aktu musieli opierać się na jakimś już istniejącym materiale. O ile w stosunku do np. narracji i *datum* można stwierdzić, że z reguły te elementy formularza były mniej więcej oryginalne – powstawały bowiem w efekcie sporządzania każdego osobnego aktu, o tyle w przypadku umieszczonych w dyspozycji artykułów twórcy aktu nie mogli czerpać potrzebnych informacji jedynie z własnej wiedzy i praktyki. Takie problemy badawcze można przestudiować przy pomocy metody filologicznej – tekstologii¹. Głównym przedmiotem jej zainteresowania jest historia tekstu wybranego utworu². Zakresem badań tej dyscypliny jest krytyka tekstu, zestawienie rękopiśmiennych i wydawniczych odmian tekstu, zawarte w nim błędy, stopień autentyczności tekstów, ich stosunek do oryginału i zasady wydania krytycznego źródła³. Historia tekstu – w przypadku przywileju z 1447 r. będzie chodziło oczywiście o tekstologię tekstów rękopiśmiennych – nie ogranicza się jedynie do rozpoznania zmian w poszczególnych częściach tekstu, ale rozpatruje go jako całość. Zatem w zakres tekstologii wchodzi badanie poszczególnych etapów kształtowania się tekstu, stosunków pomiędzy jego poszczególnymi zmianami, tłumaczenie cech tekstu względem charakterystyki osób, które je stworzyły, powodów i celów sporządzania jakiegokolwiek tekstu, jego źródła, przyczyn zmian w nim występujących, rozbieżności i błędów pomiędzy różnymi wariantami tekstu itd.⁴ Jednym z kluczowych zadań tekstologii jest ustalanie relacji między kopiami tekstu, tzn. zależności jakiegokolwiek tekstu od innego, zwykle

¹ Spojrzenie na przedmiot badań tekstologii oraz zakres jej metod omawiane jest przede wszystkim przez filologów. Jeżeli chodzi o tekstologię w badaniach historycznych, zwracam uwagę na niektóre prace, których autorzy sięgali po bliskie wobec omawianego tu przedmiotu przykłady: Я.Н. Шапов, *Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI–XIV вв.*, Москва 1972, s. 8–10, 28; И.П. Старостина, *Судебник 1468 г.*, „Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования” 1988, 1989, 1991, s. 188–204, 260–278; М.Д. Макараў, *Дадатак 1. Полацкі і віцебскі земскія прывілеі. Да гісторыі стварэння тэкстаў дакументаў, w: idem, Ад пасада да магдэбургіі. Прававое становішча насельніцтва местаў Беларускага Падзвіння ў XIV – першай палове XVII ст.*, Мінск 2008, s. 134–160, z. 33

² Д.С. Лихачёв, *Текстология: краткий очерк*, Москва 2006, s. 8.

³ J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia*, Warszawa 2009, s. 13.

⁴ А.Л. Гришунин, *Исследовательские аспекты текстологии*, Москва 1998, s. 84–85; Д.С. Лихачёв, *op. cit.*, s. 10–11, 35–46; K. Górski, *Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich*, Toruń 2011, s. 6.

pierwotnego⁵. Nie ma wątpliwości, że jakkolwiek utwór może wykazywać taką zależność nie tylko w odniesieniu do swej pierwotnej wersji, ale i do innego utworu⁶. Metody stworzonej i typowej dla filologów można użyć także w badaniach historycznych lub prawoznawczych⁷. Z powyższego wynika również, że nie będziemy na razie uwzględniać kwestii wpływu idei prawnych na treść przywileju, jakkolwiek bowiem recepcja idei niekoniecznie jest efektem zależności tekstu od źródła zapożyczenia. Zagadnienie idei prawnych w kształtowaniu treści przywileju zasługuje na osobne studium.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie procesu formowania się treści przywileju z 1447 r., wystawionego przez wielkiego księcia litewskiego, wybranego na tron polski, Kazimierza Jagiellończyka, pod kątem jednego z zadań tekstologii – odnalezienia w tekście odrębnych zapożyczeń, prostych lub pośrednich, i wyjaśnienia, jakie to były źródła.

Problem podobieństwa przywileju lub jego poszczególnych części do wcześniejszych tekstów, zwłaszcza aktów dotyczących Wielkiego Księstwa Litewskiego, często był zauważany przez badaczy poruszających zbliżone kwestie. Słusznie podkreślali oni podobieństwa⁸. Niemniej jednak nawet w wyznaczeniu problemu poszukiwania możliwych źródeł tekstologicznych przywileju pozostaje jeszcze wiele kwestii do wyjaśnienia.

⁵ Д.С. Лихачёв, *op. cit.*, s. 74–75.

⁶ *Ibidem*, s. 103.

⁷ А.Л. Гришунин, *op. cit.*, s. 67, 84; К.А. Максимович, *Законъ соудьбыи людьмь*, Москва 2004, s. 122–125; Д.С. Лихачёв, *op. cit.*, s. 35.

⁸ К. Бестужев-Рюмин, *Русская история*, t. 2, cz. 1, Санкт-Петербург 1885, s. 64–65; М. Ясинский, *Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. Исследование кандидата прав М. Ясинского, удостоенное Юридическим факультетом Университета св. Владимира золотой медали и премии Н.Н. Пирогова*, Киев 1889, s. 17–19; Ф.И. Леонтович, *Источники русско-литовского права*, „Варшавские университетские известия” 1894, nr 1, s. 26–31; *idem*, *Сословный тип территориально-административного состава Литовского государства*, w: *idem*, *К истории административного строя Литовского государства*, Варшава 1899, s. 13; И. Якубовский, *Земские привилегии Великого Княжества Литовского*, „Журнал Министерства народного просвещения” 1903, nr 4, s. 272–273; J. Jakubowski, *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską*, „Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział II Nauk Antropologicznych, Społecznych, Historii i Filozofii” 7, 1912, s. 73, 75, 77 (nadb.); P. Dąbkowski, *Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskim od XIV do XVI wieku*, „Studia nad Historią Prawa Polskiego” 6, 1916, nr 3, s. 12, 15, 19 (nadb.); M. Krasauskaitė, *Die litauischen Adelsprivilegien bis zum Ende des XV. Jahrhunderts. Abhandlung zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät I der Universität Zürich*, Leipzig 1927, s. 40–41; А. Грицкевич, *Формирование феодального сословия в Великом княжестве Литовском и его правовые основы (XV–XVI в.)*, w: *Первый Литовский Статут 1529 г. / 1529 metų Pirmasis Lietuvos Statutas. Материалы республиканской научной конференции, посвящённой 450-летию Первого Статута*. Вильнюс, 27–28 ноября 1979 г., red. С. Вансвичюс et al, Вильнюс 1982, s. 66; J. Kunsmanaitė, *Provisions for Widowhood in the Legal Sources of Sixteenth-Century Lithuania*, Budapest 2009, s. 62.

Pierwsza z nich dotyczy przywileju grodzieńskiego wystawionego przez Władysława Jagiełłę w 1432 r. dla Litwy i Rusi. Wiktor Czermak słusznie powątpiewał w możliwości wejścia w życie tego aktu, gdyż w nim samym zawarto zastrzeżenie, że jeszcze nie przywieszono do niego pieczęci majestatycznej króla. Mniej zasadnie, bez sięgania w głębsze studium tekstów poszczególnych przywilejów i ich zestawienie, autor domniemywał, że ten przywilej Jagiełły nie był później wykorzystywany przez kancelarie wielkich książąt przy tworzeniu kolejnych przywilejów, wystawianych przez wielkich książąt swoim poddanym⁹. Uogólnienia tego badacza rozszerzył Siergiej Polechow, zaznaczając, że przywilej z 1432 r. mógł nie mieć mocy prawnej z powodu umyślnego uszkodzenia¹⁰.

Druga z tych kwestii dotyczy relacji przywileju z 1447 r. do hipotetycznego przywileju, który rzekomo mógł być wystawiony w imieniu Kazimierza Jagiellończyka w 1440 r. Problem ten najczęściej jest łączony z osobą polskiego historyka Jana Feliksa Jakubowskiego¹¹. Z kolei historyk prawa Stanisław Kutrzeba wnosił, że hipotetyczny akt był „zgodny z następnym”, tzn. z przywilejem z 1447 r.¹² Obecnie wydawcy edycji *Помнікі права Беларусі XIV–XVI стст. Агульназемскія прывілей і акты дзяржаўных уній* przypuszczają, że domniemany przywilej był aktem o charakterze konfirmacyjnym – „відаць, прывілей 1440 г. (ці блізкага часу) меў характар пацвярдзальнага дакумента”¹³.

Odnalezienie przywileju Kazimierza Jagiellończyka wystawionego dla ziemi nowogrodzkiej w 1440 r. i jego publikacja w 1997 r. przez rosyjskiego badacza Siergieja Żemajtisa¹⁴ dały nowy impuls do badania kwestii związanych z zależnością tekstologiczną pomiędzy przywilejem z 1447 r. i innymi podobnymi aktami. Rosyjscy badacze Inna Starostina i Siergiej Polechow wskazywali na istnienie zależności pomiędzy tym przywilejem oraz wieloma artykułami z przywileju dla ziemi nowogrodzkiej¹⁵. Natomiast badacz ukraiński Dmytro Waszczuk twierdzi, że art. 1–8

⁹ W. Czermak, *Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432–1563)*, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności w Krakowie” 44, 1903, s. 15–18 (nadb.).

¹⁰ С.В. Полехов, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Москва 2015, s. 300, przyp. 196.

¹¹ И. Якубовский, *op. cit.*, s. 272. To przypuszczenie J.F. Jakubowskiego w całości odrzucił O. Halecki, zdaniem którego nie ma ono „żadnych podstaw źródłowych”; zob. O. Halecki, *Dzieje unii Jagiellońskiej*, t. 1: *W wiekach średnich*, Warszawa 2013, s. 460, przyp. 3.

¹² S. Kutrzeba, *Historja ustroju Polski w zarysie*, t. 2: *Litwa*, Lwów–Warszawa 1921, s. 28.

¹³ *Помнікі права Беларусі XIV–XVI стст. Агульназемскія прывілей і акты дзяржаўных уній. Крыніцазнаўчы дапаможнік*, wyd. Г.Я. Галенчанка et al., Мінск 2015, s. 47.

¹⁴ Zob. С. Жемайтис, *Привилей Новогрудской земле 1440 г.*, „Рукописные памятники. Публикации и исследования” 4, 1997, s. 215–225; S. Polechow, *Przywileje dzielnicowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stan i perspektywy badań*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 66, 2014, nr 2, s. 54–55.

¹⁵ И.П. Старостина, *К вопросу об изучении областных привилеев Великого княжества Литовского*, в: *Восточная Европа в древности и Средневековье. Проблемы источниковедения*.

tego przywileju „korespondują” („відповідають”) z art. 3–6, 8–9, 11, 14, 16 przywileju z 1447 r. Należy jednak zauważyć, że ukraiński historyk, zestawiając dwa akty, powołuje się nie na tekst oryginału przywileju z 1447 r., ale na jego kopię z tzw. Kormczej Krakowskiej, nie biorąc pod uwagę tego¹⁶, że kopia jest oczywiście wtórna wobec oryginału, a ponadto spisana po rusku – w języku odmienionym od oryginału. Sprawa autentyczności przywileju dla ziemi nowogródzkiej budzi wątpliwości do dziś¹⁷, chociaż – o ile można sądzić – forma zewnętrzna aktu¹⁸ pozwala bronić tezy o jego autentyczności. Odnalezienie dzielnicowego przywileju dało możliwość ponownego przyjęcia pewnych założeń wobec treści domniemanego przywileju z 1440 r. Zdaniem białoruskiego badacza Aliaksandra Hruszy ten przywilej dzielnicowy zawiera przepisy, które mogły do niego przejść z hipotetycznego aktu. Ponadto autor ten sądzi, że w hipotetycznym przywileju z 1440 r. „mogły utrzymywać się formuły o »wolnych« i »chrześcijańskich« prawach”, stąd też i one mogły znaleźć się w tym przywileju ziemskim¹⁹.

Jeżeli chodzi o możliwości użycia przez twórców przywileju z 1447 r. tekstu nadania dla ziemi nowogródzkiej należy pamiętać, że nie możemy ostatecznie wyjaśnić, czy jego twórcy mogli skorzystać z tekstu przywileju tej ziemi. Podczas gdy przywileje stanowe wystawiane przez wielkich książąt litewskich oraz inne akty o znaczeniu ogólnopaństwowym (takim aktem np. był akt (przywilej) unii horodelskiej z 1413 r.) były przekazywane do skarbu wielkich książąt, personel

---

XVII чтения памяти члена-корреспондента В.И. Пацуто. IV чтения памяти д.и.н. А.А. Зими́на, cz. 2, Москва 2005, s. 254–257; С.В. Полехов, *Наследники Витовта...*, s. 479–480.

¹⁶ Д. Ващук, *Абыхмо деръжали ихъ пвдль права ихъ земъли. Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст.*, Київ 2009, s. 53. Niemal identyczną opinię zgłosił w krótkim referacie А.А. Radaman; zob. *idem*, *Прывілей Новагародскай зямлі вялікага князя Казі́міра Язайлавіча 22.07.1440 г. як крыніца агульназемскага прывілея 1447 г.*, w: *Правовые системы: история и современность. Материалы межвузовской научно-практической конференции. Минск, 5–6 января 2001 г.*, red. В.И. Ермолович, В.А. Шелкопляс, В.А. Витушко, Минск 2001, s. 57–59.

¹⁷ Niektóre z wyników badań streścił S. Polechow; zob. *idem*, *Наследники Витовта...*, s. 479, przyp. 227. Ostatnio odrębną opinię zgłosił litewski badacz E. Saviščevas, który przypuszcza, że przywilej nie jest autentyczny, gdyż akt ten nie miał późnej tradycji piśmiennej; *idem*, *Regionai ir jų privilegijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvenime (XV a. – XVI a. vidurys)*, w: *Lietuvos Statutas. Temidės ir Klėjos teritorijos*, red. I. Valikonytė, N. Šlimienė, Vilnius 2017, s. 55–56. Argumentu tego nie możemy jednak zaakceptować, gdyż w Wielkim Księstwie zdarzały się sytuacje, gdy wystawiony przez wielkiego księcia akt faktycznie nie wchodził w życie, był bowiem sprzeczny z kulturą prawną lokalnej ludności; np. *idem*, *Привилеи великих князей литовских Смоленской земли (середина XV – начало XVI в.)*, „Петербургские славянские и балканские исследования” / „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 1, 2015, s. 115–140. Po drugie, niewykonanie aktu prawnego niekoniecznie oznacza, że akt nie jest autentyczny.

¹⁸ *Idem*, *Наследники Витовта...*, s. 479, przyp. 227; А.И. Груша, *Кризис доверия? Появление и утверждение правового документа в Великом Княжестве Литовском (конец XIV – первая треть XVI в.)*, Москва 2019, s. 130, przyp. 341.

¹⁹ А.И. Груша, *op. cit.*, s. 130.

kancelaryjny oraz elity możnowładcze mogły więc mieć stosunkowo wiele możliwości czerpania z tych tekstów²⁰, to przywilej dla konkretnej ziemi był wystawiany poddanym zamieszkającym określony region, a zatem najprawdopodobniej przywilej dla ziemi nowogródzkiej musiałby pozostać w tejże dzielnicy. Nic więc nie stoi na przeszkodzie, by przypuszczać, że odpis takiego przywileju przed wystawianiem go mógł być sporządzony nieoficjalnie dla potrzeb kancelarii hospodara lub jego elity możnowładczej. Jednocześnie należy brać jednak pod uwagę również brak jakichkolwiek informacji o podobnej praktyce wobec ówczesnych przywilejów dzielnicowych Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Rozważmy możliwość, że przywilej z 1447 r. mógł pozostawać w relacji tekstologicznej z hipotetycznym przywilejem z 1440 r. Biorąc pod rozwagę dorobek historiograficzny, możemy założyć trzy opcje: 1) przywilej z 1447 r. zapożyczał odrębne przepisy (bądź artykuły) jedynie z przywileju dla ziemi nowogródzkiej; 2) przywilej z 1447 r. zapożyczał odrębne przepisy (bądź artykuły) wprost z hipotetycznego przywileju z 1440 r.; 3) przywilej z 1447 r. zapożyczał odrębne przepisy (bądź artykuły) z hipotetycznego przywileju poprzez tekst pośredni, którym mógł być przywilej dla ziemi nowogródzkiej. W zakres naszych badań na razie nie wchodzi omówienie treści hipotetycznego przywileju. Moim zdaniem – gdyż nie można dziś rozwiązać kwestii istnienia lub nieistnienia w przeszłości tego aktu – należy się powstrzymać od założeń co do jego treści. Trzeba również wziąć pod uwagę, że dalsza kwerenda archiwalna w zasadzie nie wyklucza możliwości

²⁰ O tym zob. S. Ptaszycki, *Gdzie się przechowywały i przechowują obecnie obecne akty unii Litwy z Polską*, „Kwartalnik Historyczny” 16, 1902, s. 588–591; J. Jakubowski, *Archiwum państwowe Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego losy*, „Archeion” 1931, nr 9, s. 1–19; S. Kutrzeba, W. Semkowicz, *Wstęp*, w: *Akta unji Polski z Litwą (1385–1791)*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, s. VII–XLI; W. Mikulski, *Dokumenty z archiwum Wielkiego Księstwa Litewskiego w Archiwum Warszawskim Radziwiłłów*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 7, 2000, s. 71–83; А.М. Лагушкін, *Аб гісторыі ўключэння грамад і актаў дзяржаўнага архіва Вялікага Княства Літоўскага ў склад архіва Нясвіжскай ардынацыі князёў Радзівілаў у другой палове XVII ст.*, „Беларускі археаграфічны штогоднік” 16, 2015, s. 292–310; *idem*, *Князь Мікалай Радзівілаў Чорны і пытанне захоўвання дзяржаўных актаў Вялікага княства Літоўскага Радзівіламі нясвіжскай галіны роду*, w: *Мікалай Радзівілаў Чорны (1515–1565 гг.)*. Палітык, дыпламат, мецэнат: зборнік навуковых прац, Нясвіж 2016, s. 82–92; *idem*, *Восстановление целостности комплекса оригиналов государственно-правовых актов 1387–1601 гг. архива Великого княжества Литовского. Постановка проблемы*, w: *Пути становления и развития государственности в Восточной Европе в период Средневековья и раннего Нового времени. Сборник статей международного научного круглого стола „Пичетовские чтения”*. Минск, 9 ноября 2016 г., ред. С.Л. Луговцова, С.Н. Темушев, О.А. Яновский, Минск 2017, s. 77–89; *idem*, *Рээстр дзяржаўнага архіва Вялікага Княства Літоўскага ад 26 лістапада і яго значэнне для рэканструкцыі складу комплексу арыгіналаў актаў канца XIV – пачатку XVII ст.*, „Беларускі археаграфічны штогоднік” 18, 2017, s. 247–264; А.И. Груша, *op. cit.*, s. 424–426; zob. też o zbliżonej praktyce w Polsce: P. Węcowski, *Skarbiec pamięci. Archiwum monarsze w Polsce do początków XVI wieku*, w: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 1, red. J. Banaszkiwicz, A. Dąbrowka, P. Węcowski, Warszawa 2018, s. 398.

odszukania chociaż odpisu lub wzmianki (wzmianek) o tym przywileju – na przełomie XX i XXI w. znaleziono kilka nieznanych dotąd przywilejów dzielnicowych wielkich książąt litewskich, w tym wydawanych w latach 40. XV w.²¹, zatem znalezienie aktu lub wzmianek o nim mogłoby uściślić tezy dotyczące jego treści. Zasluguje też na uwagę pomysł rosyjskiej badaczki Inny Starostiny, która zasugerowała inne, choć zaledwie hipotetyczne źródła, wystawione przed przywilejem 1447 r. – niezachowane prawa wielkiego księcia Witolda. Jednak przypuszczenie to wyraziła wobec źródeł nie tyle przywileju z 1447 r., ile Sudiebnika z 1468 r. Przypuszczenie to oparte jest na odwołaniach Sudiebnika do czasów Witolda²². Bardziej uzasadniona wydaje się jednak hipoteza, że podobne wzmianki były odzwierciedleniem światopoglądu i świadomości prawnej ludności Księstwa w tym czasie: w warunkach braku scentralizowanego systemu sprawowania władzy i jednolitego porządku prawnego jakiegokolwiek uregulowania podjęte przez władcę lub już istniejące za jego czasów kolejne pokolenia utożsamiały z osobą tegoż władcy²³. Toteż choć twórcy Sudiebnika lub innych późniejszych aktów odwoływali się do czasów Witolda, nie znaczy to, że możemy na tej podstawie wnioskować o domniemanych źródłach piśmiennych stanowiących podstawę badanego aktu.

W wyodrębnieniu artykułów korzystałem z najczęściej przywoływanej ze znanych edycji przywileju²⁴, dokonanej przez Anatola Lewickiego. Nie podważając w całości jego sposobu wyodrębnienia artykułów przywileju, wprowadziłem doń nieliczne poprawki.

Po pierwsze, badacz ten jako art. 1 wyodrębnił fragment tekstu zaczynający się od słów: „In primis igitur” i kończący się frazą: „hic decrevimus ponere per expressum”²⁵. Fragment ten należy uważać za część narracji, gdyż chodzi w nim jedynie o zasady wolności, którymi Kazimierz zechce obdarować swoich prałatów, kniaziów oraz inne warstwy Wielkiego Księstwa („generaliter et omnino, eadem iura libertates et emunitates”) i których opis zamierza się umieścić w dalszej treści aktu („ipsas libertates [...] ponere per expressum”)²⁶. Znajdujemy rzeczywiście

²¹ S. Polechow, *Przywileje dzielnicowe Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 54–56.

²² И.П. Старостина, *Судебник...*, s. 256–265.

²³ Zob. М. Кром, „Старина” как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV – начала XVII вв.), „Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. Збірник наукових праць” 3, 1994, s. 68–86; А.И. Груша, *op. cit.*, s. 89 (przyp. 197), 252–255.

²⁴ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 3: 1392–1501, wyd. A. Lewicki, Kraków 1894 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 14), s. 9–15; zob. też najnowszy ze znanych mi przedruków tej edycji: *Помнікі права Беларусі...*, s. 54–61. Obecnie możliwe jest też skorzystanie ze zeskanowanego oryginału; Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, sygnatura 528 Perg., vol. VIII/42, zob. <https://cutt.us/hXh4q> (dostęp: 15 IV 2021).

²⁵ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 10.

²⁶ *Ibidem*.

takie przeciwstawienie tematyczne: jeżeli omówiony fragment określa jedynie zasady uprzywilejowania, to dalej napotkamy ściślejsze przepisy w konkretnych kwestiach: są to np. przepisy o prawach Kościoła, zasadach karnania, wolności wyjazdu poza granice państwa itd.²⁷ Po drugie, dodajmy, że słowa: „In primis”, od których zaczyna się fragment tekstu rozpatrywany przez Lewickiego jako art. 1, przeciwstawiają się sformułowaniu: „Et primo” („I pierwsze”, od nich zaczyna się art. 2 w edycji Lewickiego)²⁸ i zwłaszcza słowom „Item”, którym dalej dość konsekwentnie odgraniczono w tekście szczegółowe przepisy, już przeze mnie wspomniane (rozpatrywane przez Lewickiego jako art. 4, 5, 6 i n.)²⁹. Na tej podstawie możemy zakładać, że zarówno twórcy przywileju, jak i personel kancelarii Kazimierza mogli znać zwyczaj stosowany wobec pierwszego przepisu o charakterze konkretnym oraz dalszych tego typu i w takim przypadku „pierwszy” („Et primo”) z oznaczonych przepisów zdaniem twórców i kancelistów znajdował się jedynie po słowach: „hic decrevimus ponere per expressum”. Przyjmując takie założenie, za pierwszy artykuł niżej będziemy uważać fragment zaczynający się od słów: „Et primo”. W poniższych rozważaniach artykuły przywileju będą zaznaczane następująco: liczbami arabskimi artykuły z uwzględnieniem moich poprawek, wskazując kursywą w nawiasach kwadratowych liczbami rzymskimi numer według publikacji Lewickiego.

Stosunek tekstologiczny można dostrzegać między częścią art. 1 [II], która kończy się na słowach: „Quas quidem ecclesias” i mówi o całkowitym zachowaniu wszelkich praw kościołów położonych w Wielkim Księstwie lub zakładanych w przyszłości, i art. 9 przywileju dla ziemi nowogródzkiej, gdzie Kazimierz Jagiellończyk przyrzeka bronić praw kościołów w tej dzielnicy³⁰. Zestawiwszy wskazane artykuły, napotykaemy nadzwyczaj duże podobieństwo w ich składni (dotyczy to zwłaszcza dosłownego podobieństwa frazy: „ecclesiarum cathedralium collegiatarum et conventualium” do sformułowania z aktu nowogródzkiego: „ц[е]рквей столных, зборных, монастырских”, w mniejszym stopniu – prawie dosłownego podobieństwa formuł sankcyjnych w artykułach: „volumus illesas et inviolatas conservare et tueri ac protegere, iuxta nostram omnimodam potestatem” – „хочемъ без порушенья держати спольна и боронити подлѣ нашею моци”). Niemniej jednak artykuł przywileju z 1447 r. rozciąga te uprawnienia na całe terytorium Księstwa i dodaje gwarancję obrony praw także przyszłych kościołów³¹:

²⁷ *Ibidem*, s. 10–12.

²⁸ *Ibidem*, s. 10.

²⁹ Zob. *ibidem*, s. 10–12.

³⁰ Zob. С. Жемайтис, *op. cit.*, s. 223.

³¹ Zob. *ibidem*; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 10; *Помнікі права Беларусі...*, s. 55.

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka dla ziemi nowogródzkiej z 1440 r.

А також оуся надаванья и записы вызволення ц[е]рквей столных, зборных, монастырских и иных оу Новѣгородче, оу земли Новгородской **хочемъ без порушенья держати спольна и боронити подлѣ нашею моци.**

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r.

Et primo, omnes donaciones privilegia et emunitates **ecclesiarum katedralium, collegiatarum et conventualium**, in terris nostris magni ducatus Litthuanie Russie Samagittie etc. erectarum et erigendarum, fundatarum atque fundandarum, **volumus illesas et inviolatas conservare et tueri ac protegere, iuxta nostram omnimodam potestatem.**

Przy formułowaniu art. 1 [II] być może wzorowano się na art. 2 aktu unii horodelskiej z 1413 r.³² – wykazuje on bowiem w formułach inskrypcyjnych podobieństwo z odpowiednimi formułami art. 1 przywileju z 1447 r.³³:

Akt unii horodelskiej z 1413 r.

Ceterum omnes **ecclesias** terrarum Lyttwanie predictarum, tam **cathedrales, quam collegiatas, parrochiales et conventuales**, videlicet Wynnensem et ceteras in eis erectas, erigendas, fundatas et fundandas, in omnibus ipsarum libertatibus, immunitatibus, privilegiis, exempcionibus et consuetudinibus universis conservamus

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r.

Et primo, omnes donaciones, privilegia et emunitates **ecclesiarum katedralium, collegiatarum et conventualium** in terris nostris magni ducatus Litthuanie, Russie, Samagittie etc. erectarum et erigendarum, fundatarum atque fundandarum, volumus illesas et inviolatas conservare

Za fragment przywileju z 1447 r., którego raczej nie da się wytłumaczyć stosunkiem tekstologicznym do któregośkolwiek ze znanych dziś aktów, możemy uważać ciąg dalszy art. 1, poświęcony zakazowi mianowania na urzędy kościelne Wielkiego Księstwa Litewskiego cudzoziemców. Inną nowością wprowadzoną przy tworzeniu tekstu przywileju było przesunięcie całego art. 1 na początek tekstu, podczas gdy w przywileju dla ziemi nowogródzkiej adekwatny artykuł umieszczono na końcu.

Również tekstologiczne podobieństwo do przywileju dla ziemi nowogródzkiej – konkretnie do art. 1 – wykazuje art. 2 [III] przywileju z 1447 r. W odniesieniu do większości klauzul obu artykułów relacja ta jest tak wyraźna, że podobieństwa tego nie umniejsza nawet nieunikniona różnica wynikająca z różnych języków spisania tych aktów³⁴.

³² Zob. 1413 m. *Horodlės aktai. Dokumentai ir tyrinėjimai / Akty horodelskie z 1413 roku. Dokumenty i studia*, red. J. Kiaupienė, L. Korczak, oprac. J. Kiaupienė, L. Korczak, P. Rabiej, E. Rimša, J. Wroniszewski, Vilnius–Kraków 2013, s. 39 (najnowsza praca z przedrukiem aktu z innej publikacji: *Помнікі права Беларусі...*, s. 23–33).

³³ Zob. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 10; *Помнікі права Беларусі...*, s. 55.

³⁴ Zob. С. Жемайтис, *op. cit.*, s. 221; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 10; *Помнікі права Беларусі...*, s. 55.

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka dla ziemi nowogródzkiej z 1440 r.

Хто кого обадит или обмолвит явно ль таино ль ино намъ его не казнити ни одною виною, ни имѣньемъ, ни иняцтвомъ, ни серебромъ, ни шиєю, олиж поставити очи на очи на явномъ суду хрестыянскомъ, и того хто вадил и того на кого вадиль и досмотрѣвъ межи ними право, оучинити хто боудеть, што заслужил, какъ право оукажетъ, такъ того казнити.

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r.

Item, predictis prelatibus principibus baronibus nobilibus et civitatibus predictarum terrarum magni ducatus Litthvanie Russie Samagittie etc. dedimus, quod ad nullius hominis delacionem sive acusacionem publicam vel occultam, seu quamvis suspicionem sinistram, ipsos principes barones nobiles et cives castigare volumus seu punire quacunq[ue] pena, scilicet bonorum ablatione, pecuniaria, carcerum aut sangwinis, nisi prius in iudicio manifesto, iuris ordine catholico observato, actore et reo personaliter constitutis, realiter fuerint convicti. Qui post iudicium et conviccionem huiusmodi iuxta consuetudinem et iura regni Polonie debent castigari et sentenciari, secundum suorum excessuum qualitatem et quantitatem.

Niemniej jednak widać, że twórcy przywileju wyszczególnili grupy ludności mogące cieszyć się wymienionymi prawami oraz dodali klauzulę o postępowaniu według zwyczaju i prawa Królestwa Polskiego. Do innych nowości należą zamiana klauzuli o chrześcijańskim sądzie na wzmiankę sądu czynionego według „porządku katolickiego” i zamiana wykazu kar pozasądowych.

Artykuł 2 [III] przywileju z 1447 r.³⁵ częściowo koresponduje pod względem tekstologicznym także z art. 1 przywileju z 1434 r.³⁶ Można więc przypuszczać, że twórcy późniejszego czerpali wzory również z wcześniejszego tekstu przy tworzeniu art. 2 [III]. Widać tam jednak rozbieżność tekstologiczną: w przepisach art. 2 [III] przywileju Kazimierzowego przytoczono klauzulę o niezbędności odprawienia sądów „prawem katolickim” („iuris [...] catholico”)³⁷, a analogiczna norma przywileju Zygmunta Kiejstutowicza powołuje się na „porządek prawa ziemi Litewskiej” („iuris ordine t[er]re Lithuanie”)³⁸. Jeżeli więc twórcy przywileju z 1447 r. korzystali z przywileju Kiejstutowicza, to przepis o „porządku prawa ziemi litewskiej” zmieniono świadomie.

³⁵ Zob. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 10; *Помнікі права Беларусі...*, s. 55.

³⁶ Korzystam z oryginału tekstu przywileju Zygmunta Kiejstutowicza z 1434 r., przechowywanego w AGAD (Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7267), choć akt opublikowano już w omówionej pracy A. Lewickiego; zob. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 529–531. Pierwsza edycja aktu, dokonana przez Lewickiego, podaje bowiem tekst z kopii z drugiej połowy XVIII w., zawierającej istotne błędy. Późniejsze znane wydania są przedrukiem wspomnianej publikacji.

³⁷ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 10; *Помнікі права Беларусі...*, s. 55.

³⁸ AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7267; zob. też И.П. Старостина, *Судебник...*, s. 256.

Przywilej Zygmunta Kiejstutowicza z 1434 r.

Et primo, q[uod] ad nullius homi[ni]s delac[i]o-
[ne]m manifestam vel occultam aut quam[ui]s
aliam suspic[i]o[ne]m sinistram prefatos princi-
pes et boiarios nolumus castigar[e] et punire, nisi
prius in iudicio manifesto **iuris ordine t[er]re
Lithuanie** servato realiter fuerint convicti.

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r.

Item, predictis prelati principibus baronibus
nobilibus et civitatibus predictarum terrarum
magni ducatus Lithvanie Russie Samagittie
etc. dedimus, quod ad nullius hominis delacio-
nem sive acusacionem publicam vel occultam seu
quamvis suspicionem sinistram, ipsos principes
barones nobiles et cives castigare volumus seu
punire quacunq[ue] pena, scilicet bonorum abla-
cione, pecuniaria, carcerum aut sanguinis, nisi
prius in iudicio manifesto, **iuris ordine katho-
lico** observato, actore et reo personaliter consti-
tutis, realiter fuerint convicti. Qui post iudicium
et conviccionem huiusmodi iuxta consuetudi-
nem et iura regni Polonie debent castigari et
sentenciari, secundum suorum excessuum quali-
tatem et quantitatem.

Można też postawić ostrożną hipotezę o korespondowaniu art. 3 [IV] przywi-
leju z 1447 r. z art. 2 przywileju dla ziemi nowogródzkiej, gdyż oba artykuły mają
jednolitą sekwencję wpisywania pojedynczych klauzul, którą trudno byłoby moim
zdaniem uznać ją za przypadkową: 1) klauzule opisujące dokonanie przestęp-
stwa, 2) klauzule o niezbędności wymierzania kary jedynie przestępcy, 3) klauzule
o gwarancji władzy przestrzegania zasady indywidualizacji odpowiedzialności
karnej. Tymczasem pomimo jednolitej struktury obu artykułów mają one więcej
rozbieżności niż podobieństw: art. 2 zakazywał konfiskaty majątku, karę wymie-
rzano także współnikom przestępcy, podczas gdy art. 3 [IV] przywileju z 1447 r.
podaje klauzulę o stosowaniu „prawa katolickiego” w postępowaniu, zmienia
wykaz krewnych przestępcy i dodaje całkiem nową normę o przestępstwie prze-
ciwko majestatowi monarchy³⁹:

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka dla ziemi
nowogródzkiej z 1440 r.

А також которы которую виноу боудеть
заслужил, ино того самого казнити по его
вине, а жоны, дети не заимати, имѣнья не
рушити, ниж которы боудеть оу томжо дѣле,
то вѣдал, тых казнити: проступит ли от[е]ць,
ино отця казнити; проступит ли с[ы]нъ,
ино с[ы]на казнити, а отця за с[ы]новоу
виноу не казнити, а с[ы]на за отцевоу виноу
не казнити, толко того самого казнити, хто
виновать боудеть.

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r.

Item, quod pro crimine cuiuspiam nullus alius,
nisi his [sic!] qui pecavit et deliquit, semper
tamen iuris katholici ordine observato convictus
iudicialiter et sentenciatus, puniatur; ita videli-
cet, quod nec uxor pro crimine sui mariti, nec
pater pro crimine filii. et econverso, nec aliquis
cognatus aut serws, nisi dum quis particeps esset
criminis delinquentis; criminibus lese maiestatis
solum exceptis.

³⁹ Zob. С. Жемайтис, *op. cit.*, s. 221; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 10; *Помнікі
права Беларусі...*, s. 55.

Gdyby więc twórcy przywileju z 1447 r. korzystali z przywileju dzielnicowego też przy formułowaniu art. 3 [IV], to ograniczyliby się do odwzorowania sekwencji klauzul.

Jeśli chodzi o art. 4 [V], to można go uznać za niemal identyczny z art. 3 przywileju dla ziemi nowogródzkiej⁴⁰. Przecież artykuł przywileju z 1447 r. już rozszerzono na *nobiles*, dodano nadto słowa „*magni ducatus etc.*” i wzmiankę o ewentualnych następcach (*successoribus*) Kazimierza, na rzecz których należało pełnić służbę. Jednak najważniejszą różnicą jest przesunięcie na początek klauzuli o zakazie wyjazdu do wrogich krajów⁴¹.

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka dla ziemi nowogródzkiej z 1440 r.

А також которыи кн[я]ж[а]та, или панове, или бояре оухотятъ изъ земли ѣхати до чужихъ земель на службу или по рытѣрствоу своем для полѣпшенья, и они недѣи ѣдутъ добровольно; а оу своемъ имѣньи слоужбоу осадивъ, как бы самъ былъ, **выменяя непри- ятельскойю землю**, а служба съ ихъ имѣнья, коли боудеть намъ надобе, штобы полна была, как бы самъ тутъ были.

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r.

Item concedimus, ut principes nobiles barones et boyari supradicti liberam habeant facultatem exeundi de terris ipsis nostris magni ducatus etc., causa uberioris fortune aquirende et actuum militarium exercendorum. ad quaslibet terras exteras, **partibus nostrorum inimicorum duntaxat exceptis**; ita tamen, quod de bonis ipsorum sic exeuncium, servicia nostra non negligantur, sed nobis aut successoribus nostris, tanquam ipsis presentibus, tociens quociens fuerit opportunum, exhibeantur et ministrentur.

Przyjrzymy się art. 5 [VI] przywileju z 1447 r. Z dużym prawdopodobieństwem można uznać, że ma identyczny fragment – art. 4 – z przywilejem dla ziemi nowogródzkiej. Niemniej jednak twórcy przywileju dodali uzupełnienie – zamiast rozciągnięcia uprawnień na bojarów artykuł przyznawał je zarówno bojarom, jak i *nobiles*. Ponadto artykuł już rozciągał się na nadania dokonane przez Zygmunta Kiejstutowicza lub w ogóle na dobra dzierżone na podstawie przywilejów, listów bądź dostatecznych świadczeń⁴²:

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka dla ziemi nowogródzkiej z 1440 r.

А також которыи кн[я]ж[а]та, или панове, или бояре, или мѣстичи отчины свои, имѣнья своя держат, а любо што боудеть кому велики кн[я]зь Витовтъ даль, то имъ держати, по тому, какъ оу королевстве Полском кн[я]- ж[а]та, и панове, мѣстичи держат: оухочет

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r.

Item, prefati principes barones nobiles et cives bona eorum patrimonialia. seu ipsis data sive donata per preclarum principem dominum Alexandrum alias Witowdum, dive memorie antecessorem et patruum nostrum carissimum, ac donationes per illustrem dominum Sigismundum etc.

⁴⁰ С. Жемайтис, *op. cit.*, s. 221–222.

⁴¹ Zob. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 11; *Помнікі права Беларусі...*, s. 55–56.

⁴² Zob. С. Жемайтис, *op. cit.*, s. 222; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 11; *Помнікі права Беларусі...*, s. 56.

ли хто свое имѣнье продати ль, отдати ль, заменили ль с кимъ, можетъ по намъ, а любо нашимъ намѣстникамъ явнв [sic!].

donatas et factas, quas tenentes habentes et possidentes, de earum donacione privilegiis vel privilegio legitimo et sufficienti ac congruo testimonio testium vel munimine literarum potuerint probare et docere, pari iure optineant, sicut principes barones nobiles et cives regni Polonie sua noscuntur optinere; et liberam habeant facultatem ipsa vendendi comutandi alienandi donandi et in usus suos beneplacitos convertendi; sic tamen, quod ea comutando vendendo alienando vel donando, coram nobis aut nostris officialibus iuxta consuetudinem regni Polonie resignabunt.

Pomimo omówionych rozbieżności, nietrudno zauważyć, że klauzule dwóch przywilejów mają taką samą sekwencję: „część inskrypcyjna – wykaz książąt-poprzedników Kazimierza – powoływanie się na prawo polskie – otrzymanie pozwolenia na korzystanie ziemi”⁴³. Pozwala to zatem wnioskować, że i w przypadku art. 5 przywilej z 1447 r. wzorował na przywileju dla ziemi nowogrodzkiej.

Do tekstu art. 5 [VI] zbliżony jest również tekst art. 2 przywileju Zygmunta Kiejstutowicza z 1434 r. Poświęcony jest gwarancji zachowania przez właściciela wszystkich posiadanych w tym czasie przezeń majątków. Zwróćmy po pierwsze uwagę na bardzo symptomatyczne, prawie dosłowne podobieństwo fragmentu art. 2, zaczynającego się od słów: „et libe[r]am habeant” (i dalej do końca artykułu) do odpowiedniego fragmentu art. 5 [VI] przywileju z 1447 r. Po drugie, sekwencja tego artykułu jest bardzo podobna do zastosowanej w art. 5 [VI] i 4 przywilejów z 1447 r. i dla ziemi nowogrodzkiej, jednak z pewnymi różnicami: w miejscu polskiego prawa, o którym wspominają oba przywileje Kazimierza, przywilej Zygmunta Kiejstutowicza powołuje na „chrześcijaństwo; moralność chrześcijańską; świat chrześcijański” („sicud [sic!] alibi in c[h]r[ist]ianitate”), nie wzmiankuje poprzedniego władcy – Witolda, z dóbr wspomina jedynie „hereditaria et paterna” (dobra dziedziczne oraz dobra ojczyście)⁴⁴, tzn. faktycznie nie gwarantuje dóbr nadanych bezpośrednio dzisiejszemu odbiorcy, jak zaznaczono w obu aktach Kazimierza, nie wzmiankuje też dowodów prawnych władania ziemią.

Przywilej Zygmunta Kiejstutowicza z 1434 r.

Deinde, q[uod] prefati principes et boiari eorumq(ue) liberi l[egi]t[im]i, omn[i]a bona **heredita[r]ia et p[ater]na** pari iure obtineant, **sicud**

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r.

Item, prefati principes barones nobiles et cives bona eorum patrimonialia, seu ipsi data sive donata per preclarum principem dominum

⁴³ С. Жемайтис, *op. cit.*, s. 222; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 11; *Помнікі права Беларусі...*, s. 56.

⁴⁴ AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7267.

alibi in c[h]r[ist]ianitate dinoscuntur[er] obtiner[e] et libe[r]am habeant facultatem ip[s]a vendendi commutandi donandi alienandi et in usus suos beneplacitos, prout ip[s]is melius videbitur exped[i]re, convertendi, sic tamen, quod ip[s]a alienando commutando vendendo vel donando, coram nobis aut nostris officialib[us] resignabunt.

Alexandrum alias Witowdum, dive memorie antecessorem et patrum nostrum carissimum, ac donaciones per illustrem dominum Sigismundum etc. donatas et factas, quas tenentes habentes et possidentes, de earum donacione privilegiis vel privilegio legitimo et sufficienti ac congruo testimonio testium vel munimine literarum potuerint probare et docere, pari iure optineant, sicut principes barones nobiles et cives regni Polonie sua noscuntur optinere; **et liberam habeant facultatem ipsa vendendi comutandi alienandi donandi et in usus suos beneplacitos convertendi; sic tamen, quod ea commutando vendendo alienando vel donando, coram nobis aut nostris officialibus iuxta consuetudinem regni Polonie resignabunt.**

Tematycznie bliska norma (o wolności posiadania dóbr) ogłoszona została w art. 4 przywileju Zygmunta Kiejstutowicza z 1434 r.⁴⁵ – to również mogłoby być przyczynkiem do poszukiwania w tym fragmencie źródeł tekstologicznych art. 5 [VI]. Sekwencja art. 4 nie odpowiada obserwowanemu wyżej schematowi, opuszczono wzmiankę o obowiązku zawiadamiania urzędu o przejściu ziemi w ręce nowego właściciela; przywilej uzasadnia tę normę niemal całkowicie odmiennie („secundum tenore privilegiorum”). Natomiast art. 4 przywileju Kiejstutowicza (tak jak i oba przywileje Kazimierza) powołuje się na czasy przedkazimierzowskie: przywileje Kazimierza mówią o Witoldzie lub o Witoldzie i Zygmuncie, przywilej Zygmunta powołuje się na Witolda. Najogólniej rzecz biorąc, art. 4 przywileju z 1434 r. ma więcej rozbieżności z art. 5 [VI] badanego przez nas aktu niż art. 2 przywileju z 1434 r., art. 4 przywileju dla ziemi nowogródzkiej i art. 5 [VI] przywileju z 1447 r. między sobą.

Po przeprowadzonej analizie uznaję, że art. 5 [VI] przywileju z 1447 r. może mieć zależność tekstologiczną od art. 4 przywileju dla ziemi nowogródzkiej, co w kolei pozwala wnioskować o posiłkowaniu się tym aktem w sporządzaniu art. 5 [VI]. Tekst tego artykułu uległ być może bardziej skomplikowanemu przepracowaniu: twórcy przywileju z 1447 r. mogli się opierać – choć zapewne w mniejszym stopniu – na art. 4 i zwłaszcza na art. 2 przywileju z 1434 r. Z tego wynika również, że jeżeli twórcy przywileju z 1447 r. wzorowali nie tylko na przywileju dla ziemi nowogródzkiej, ale i na przywileju z 1434 r., to formułując nowy artykuł, podjęli próbę syntezy jednocześnie kilku artykułów z różnych aktów prawnych.

Z wyników tekstologicznego porównania omówionych artykułów zarysowuje się pewna tendencja: artykuły przywileju z 1447 r. nie tylko mają odpowiedniki w przywileju dla ziemi nowogródzkiej, ale też zostały sporządzone w tej

⁴⁵ *Ibidem.*

samej sekwencji: art. 2–5 [III–VI] korespondują z art. 1–4 przywileju dla ziemi nowogródzkiej. Można by się spodziewać, że właśnie kolejny artykuł przywileju z 1447 r. – 6 [VII] – wykazywałby związki z art. 5 przywileju dla ziemi nowogródzkiej. Jednakże w tym akcie brakuje jakiegoś fragmentu bądź fragmentów, które byłyby bliskie art. 6 [VII] przywileju z 1447 r.

Zestawiając natomiast kolejne artykuły przywilejów z 1447 r. oraz dla ziemi nowogródzkiej, dostrzeżemy zależność tekstologiczną art. 7 [VIII] przywileju z 1447 r. od art. 5 przywileju dla ziemi nowogródzkiej. Opierając się na zasadach ogólnych, obydwa artykuły wykazują też nieco rozbieżności. Artykuł 7 [VIII] przywileju z 1447 r. ponownie wskazał nie bojarów, a *nobiles*, pominął natomiast wymóg powiadamiania przez wdowę krewnych pierwszego małżonka lub „innych dobrych” o zamiarze zatrzymania majątności nabytych na skutek zapisu od pierwszego małżonka, po swoim drugim ślubie⁴⁶, dodał zaś wzmiankę o Bogu i zwięźle powoływał się na praktykę prawną stosowaną przez wdowy w Koronie⁴⁷. Ponadto akt dla ziemi nowogródzkiej wymagał od wdowy, która ponownie zawierała małżeństwo, przekazania majątności pierwszego małżonka jego krewnym. W tym celu twórcy przywileju dla ziemi nowogródzkiej sporządzili charakterystyczną klauzulę z amplifikacjami słów (np.: „оставити дѣтемъ, а не боудеть дети”)⁴⁸, w przywileju 1447 r. zaś, który w zasadzie zachowuje taki sam wymóg, wykaz krewnych brzmiał inaczej⁴⁹.

Прzywilej Kazimierza Jagiellończyка для земли новогрѣдзкой з 1440 р.

А також которыи кн[я]зь, или панъ, или боярин, или мѣстчанин соидеть съ сего свѣта, ино жона тая оудова, докоуль на оудовском столу и седить, имѣньемъ мужним володѣть: а коли оусхочеть поити за иного мужа, ино еи поити с тымъ што боудеть муж ее запсал еи, а штобы то было свѣдочно племени первого мужа, а любо инымъ добрымъ, а имѣнье оставити дѣтемъ, а не боудеть дети, ино братъи, а не боудеть братъи, ино ближнему первого мужа.

Прzywilej Kazimierza Jagiellończyка з 1447 р.

Item, quando aliquem principum baronum nobilium et civium predictorum ab hac luce decedere contigerit, extunc viduam in bonis seu possessionibus mariti sui volumus remanere, quamdiu in sede permanserit viduali. Que si ad secundas nupcias convolare voluerit, ipsa marito, quem ducendum eligerit, tradatur; **pueris tamen in bonis et possessionibus paternis, si fuerint, sin aliter, proximioribus eiusdem mariti prioris derelictis**, prout et cetera vidue regni Polonie maritatur. Si vero prior maritus in prefatis bonis et possessionibus suis aliquod eidem uxori sue dotalicium assignaverit et de eo sufficienter probare potuerit, illo secundum ordinem iuris recepto, cui voluerit nubat in domino.

⁴⁶ С. Жемайтис, *op. cit.*, s. 222.

⁴⁷ Zob. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 11; *Помнікі права Беларусі...*, s. 56.

⁴⁸ С. Жемайтис, *op. cit.*, s. 222.

⁴⁹ Zob. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 11; *Помнікі права Беларусі...*, s. 56.

Podkreślmy, że zauważalne jest podobieństwo tego artykułu przywileju z 1447 r. do art. 3 przywileju Zygmunta Kiejstutowicza z 1434 r., ale tenże i art. 7 [VIII] przywileju z 1447 r. różnią się wyraźnie w porównywaniu z odmianami pomiędzy art. 5 przywileju dla ziemi nowogródzkiej i przywilejem z 1447 r.: przywilej poprzedniego wielkiego księcia wspomina o konieczności spełnienia przez wdowę powinności, zawiera inny wykaz krewnych pierwszego małżonka („pueri [...] germani f[rat]res”) i nie powołuje się na praktykę prawną Korony⁵⁰.

Pozwala to sądzić, że art. 7 [VIII] przywileju z 1447 r. powstał raczej w efekcie wzorowania się na art. 5 przywileju dla ziemi nowogródzkiej, a nie na art. 3 przywileju Zygmunta Kiejstutowicza.

Wróćmy teraz do już widocznej „luki” w stosunku artykułów dwóch aktów i spróbujemy wyjaśnić jej przyczyny.

Artykuł 5 przywileju dla ziemi nowogródzkiej mówi o prawach wdów do majątności⁵¹, a w art. 6 [VII] przywileju z 1447 r. na początku chodzi o prawo córek i synów do otrzymywania w spadku majątności dziedzicznych („bonis paternis”), a dopiero kolejny artykuł – 7 [VIII] – zawiera przepisy dotyczące tylko praw wdów do dóbr⁵².

Badający kwestie władania i dysponowania ziemią w Wielkim Księstwie Litewskim zwracają uwagę na kilka szczegółów. Możemy sądzić, że i przed 1447 r., a nawet dużo wcześniej (w XIII i XIV w.) bojarzy litewscy cieszyli się prawem dziedziczenia ziemi. Właśnie od momentu wystawienia przywileju w 1387 r. przez Jagiełłę bojarom litewskim zaczął się proces utrwalania tego prawa na piśmie⁵³. Wskutek braku wszechstronnego i scentralizowanego sposobu sprawdzania stanu nadań dokonanych przez wielkich książąt (lub jakichkolwiek majątności w ogóle) często mogły się zdarzać niekontrolowane, bezprawne naruszenia interesów właścicieli⁵⁴, czemu władcy zapobiegali poprzez gwarancje nieodbierania dóbr właścicielom i wpisywaniem takich deklaracji do przywilejów⁵⁵. Gdy chodziło o dziedziczenie dóbr przez członków rozgałęzionej rodziny, to w praktyce prawnej mogło to prowadzić do przejścia majątności w ręce wszystkich spadkobierców⁵⁶.

Dziedziczenie dóbr przez ich właścicieli bezpośrednio przed wystawieniem przywileju z 1447 r. było zjawiskiem dość rozpowszechnionym w praktyce prawnej i niewątpliwie takie prawo dziedziczenia mogło rozciągać się na wszystkich

⁵⁰ AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7267.

⁵¹ С. Жемайтис, *op. cit.*, s. 222.

⁵² Zob. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 11; *Помнікі права Беларусі...*, s. 56.

⁵³ М.К. Любавский, *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута*, Москва 1892, s. 550–552.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 554–555. Zob. też spostrzeżenia J. Bardacha i A. Hruszy: J. Bardach, *O praktyce kancelarii litewskiej za Zygmunta I Starego*, w: *idem, Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, Warszawa 1970, s. 351–378; А.И. Груша, *op. cit.*, s. 447–472.

⁵⁵ М.К. Любавский, *op. cit.*, s. 554–555.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 561, 569; М.В. Доўнар-Запольскі, *Дзяржаўная гаспадарка Вялікага княства Літоўскага пры Ягелонах*, Мінск 2013, s. 478, 484, 487 i in.

członków rodziny. Jednak przed 1447 r. w całym Wielkim Księstwie Litewskim takiego formalnego uregulowania nie było. Toteż – zapewne – w takich okolicznościach twórcy przywileju z 1447 r. uważali za konieczne stworzenie pisemnej normy o charakterze bardziej generalnym – zapewniającej takie prawo następnym pokoleniom. Ponadto zawarcie w przywileju dla ziemi nowogródzkiej przepisów o prawie wdów do wszelkich dóbr mogło być logicznie sprzeczne z brakiem w tymże przywileju normy o możliwości władania ziemią przez kobiety w ogóle. Dlatego twórcy przywileju z 1447 r. mogli dążyć do uzupełnienia tej luki poprzez włączenie ogólniejszego przepisu o prawie spadkobierców (w tym i córek) do posiadania ziemi. Było to zgodne także z praktyką, gdy kobietom przyznawano prawo dziedziczenia i władania dobrami w ogóle⁵⁷. Zatem takie okoliczności mogły stać u podstaw sformułowania dodatkowego artykułu przywileju z 1447 r. i wpisania go przed art. 7 [VIII].

Czy art. 6 [VII] był wynikiem oryginalnej inwencji prawnej osób zaangażowanych w wydanie przywileju, czy też jego tekst opierał się na wzorach z innych aktów? Moim zdaniem podobny do tej normy przepis można dostrzec w art. 5 aktu unii horodelskiej. Tam artykuł dotyczy praw „spadkobierców” („successoribus”)⁵⁸ i oprócz podobieństwa samego obiektu opisu wykazuje również podobieństwo tekstologiczne do art. 6 [VII] przywileju Kazimierza⁵⁹. Zwróćmy zwłaszcza uwagę na frazę „prout barones et nobiles regni Poloniae sua possident et in usus convertunt beneplacitos” aktu unii i na powoływanie tych dwóch artykułów na prawa Korony:

Akt unii horodelskiej z 1413 r.

Item post mortem patrum liberi non debent bonis hereditariis privari, sed ea cum suis successoribus possidere, **prout barones et nobiles Regni Poloniae sua possident et in usus convertunt beneplacitos.**

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r.

Item, post mortem patrum liberi, masculi et femelle, bonis paternis hereditariis privari non debebunt, sed ea cum eorum successoribus legitimis, pleno iure possidebunt, **prout principes barones nobiles et cives regni Poloniae sua possident et in usus beneplacitos convertunt.**

Zaznaczmy, że analogiczny przepis – „po śmierci mężów, żon, dzieci, potomków władać” – umieszczony jest w przywileju Kazimierza dla włości knietowskiej – wystawionego przypuszczalnie pomiędzy wrześniem 1441 i sierpniem 1442 r.⁶⁰, choć akt zachował się jedynie w późnej kopii w innym języku. Utrudnia

⁵⁷ Zob np.: M.B. Доўнар-Запольскі, *op. cit.*, s. 487. Zdarzały się jednak sytuacje ograniczenia tego prawa dla kobiet; zob. np. A. Dubonis, *Własność ziemska*, w: *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, oprac. V. Ališauskas et al., tłum. P. Bukowiec, B. Kałęba, B. Piasecka, Kraków 2006, s. 864–865.

⁵⁸ Zob. *1413 m. Horodlès aktai... / Akty horodelskie z 1413 roku...*, s. 39.

⁵⁹ Zob. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 11, *Помнікі права Беларусі...*, s. 56.

⁶⁰ *Žemaitijos žemės privilegijos XV–XVII a. / Privilegia terrestria Samogitiensia saec. XV–XVII*, wyd. D. Antanavičius, E. Saviščevas, Vilnius 2010 (*Historiae Lituaniae Fontes Minores*, t. 6), s. 35.

to zestawienie tego artykułu z przywilejem z 1447 r., a jego zbyt krótkie brzmienie nie wyklucza, że jego podobieństwo do art. 6 [VII] przywileju z 1447 r. może być przypadkiem. Ponadto, jak już wspomniano, przywilej dla włości knietowskiej jako dzielnicowy zapewne pozostał w rękach swoich odbiorców we właściwej dzielnicy.

Kolejny artykuł – 8 [IX] – przywileju z 1447 r. poświęcony jest prawu swobodnego zawierania małżeństwa pod warunkiem dotrzymania „obrzędu katolickiego”⁶¹, jednak musi mieć inną genezę. Prostych tekstologicznych odpowiedników tego fragmentu nie znalazłem we wcześniejszych tekstach prawnych. Ideowe, nie zaś tekstologiczne podobieństwo w tym odniesieniu ma artykuł przywileju Jagiełły z 1387 r. pozwalający bojarom litewskim wydawać swoje córki i krewne za mąż⁶²: w tym krótkim fragmencie artykułów przywilejów z 1387 i 1447 r. odnaleziono dwa podobieństwa – akty wymieniają kobiety w ogóle i podkreślają konieczność dotrzymania przy zawarciu małżeństwa prawa katolickiego (zatem możliwe, że twórcy przywileju z 1447 r. mogli chociażby częściowo inspirować się przywilejem Jagiełły). Zbyt krótkie sformułowanie obu artykułów nie wyklucza, że podobieństwo to może być przypadkowe. Pośrednim źródłem mogła być ówczesna praktyka prawna: źródła z tego czasu dają prawdopodobnie możliwość wnioskowania, że kobiety w Wielkim Księstwie Litewskim w zasadzie cieszyły się prawem swobodnego zawierania ślubu⁶³. Za spisaniem artykułu mogło również stać usiłowanie usunięcia sprzeczności logicznej – w przeciwnym razie akt omawiałby prawa wdów i jednocześnie ominąłby samo zawarcie małżeństwa.

Artykuł 9 [X], który określa zakres powinności pełnionych wcześniej na rzecz Kazimierza Jagiellończyka przez właścicieli ziemi i przekazuje je właścicielom, można uważać za w znacznej części zgodny pod względem tekstu z art. 6 przywileju dla ziemi nowogródzkiej. W tym ostatnim napotkamy takie same, jak i w przywileju z 1447 r., powinności, których wielki książę zrzeka się na rzecz odbiorców tego aktu – wspomniane są dziakło, podwoły, wożenie kamieni i drewna, koszenie siana. Ponadto przywilej dla ziemi nowogródzkiej określa te powinności praktycznie takimi samymi terminami, jak w łacińskiej wersji przywileju z 1447 r. i częściowo nawet w tej samej sekwencji⁶⁴.

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka dla ziemi nowogródzkiej z 1440 r.

А також кн[я]зским людемъ, и паньским, и боярским, и мѣстичомъ оу литовскои земли, оу жомоитскои, оу рускои **ДЯКОЛЬ**

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r.

Item, omnes et singuli kmethones et subditi principum baronum nobilium boyarorum et civium ipsarum terrarum magni ducatus

⁶¹ Zob. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 11; *Помнікі права Беларусі...*, s. 56.

⁶² *Помнікі права Беларусі...*, s. 12.

⁶³ М.К. Любавский, *op. cit.*, s. 577.

⁶⁴ Zob. С. Жемайтис, *op. cit.*, s. 222; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 11; *Помнікі права Беларусі...*, s. 56–57.

намъ не надобе давати: а ни подвождь давати, а ни каменм [sic!], ни колодея возити, а ни на сено ходити, а ни серебрящмз [sic!] давати, ни к инымъ несправедливымъ роботамъ не надобе имъ ходити.

Litthuanie, ab omni dacione et solutione collecte sive exactionis szrpeczisne dicte, atque mensurarum, que dyakla nuncupantur, ab omnique onere vectigalium, que podwodi dicuntur, a ductione lapidum roborum sive lignorum pro exustione laterum sive cementi, pro castris feni falcastracione et aliis minus iustis laboribus, soluti sint liberi omnino et exempti; laboribus tamen pro edificacione castrorum denuo opportunorum et antiquorum reformatione exceptis; principum baronum nobilium boyarorum kmethonibus et subditis, per nos eis datis et donatis, similiter exceptis. Antiquas tamen et dudum consuetas pro nobis et successoribus nostris procuraciones, collectas, staciones, pontium noworum erecciones, veterum refecciones et viarum reformationes, illese reservamus et eas volumus esse semper salvas.

Oba akty mają jednak kilka różnic: podobnie jak wcześniej, twórcy przywileju z 1447 r. rozszerzyli zakres wyzwolenia także na *nobiles*; obydwie akty, uwalniając ich od srebrszczyzny, wspominają ją w różnych miejscach. Przywilej dla ziemi nowogródzkiej wzmiankuje ją na końcu odpowiedniej klauzuli, gdy z kolei przywilej z 1447 r. mówi o niej na początku, ponadto przywilej dzielnicowy nie uwalnia od wożenia wapna w celu naprawienia grodów, jak o tym pisze przywilej z 1447 r. („cementi, pro castris”) i nie opisuje dużych wyjątków od prawa do niepełnienia powinności, widocznych w przywileju z 1447 r. Niemniej większość innych słów opisujących powinności w obu przywilejach wykazuje uderzające wręcz podobieństwo zarówno w porządku opisu, jak i właśnie w terminologii. Dużą liczbę takich podobieństw trudno tłumaczyć jedynie przypadkową zbieżnością pomiędzy oboma tekstami.

Artykuł 10 [XI] przywileju z 1447 r.⁶⁵ dotyczy gwarancji Kazimierza Jagiellończyka w sprawie zbiegłych poddanych. Gospodar zobowiązał się nie przyjmować do swych dóbr ludności należącej do kniazów, panów, ziemian i mieszczan, w zamian ci zobowiązali się nie przyjmować do swoich majątków ludzi wielkksiążęcych. To kolejny przepis, który należy uznać za innowację w porównaniu z innymi znanymi tekstami⁶⁶.

Zdaniem białoruskiego badacza Michaiła Spiridonowa, „na tle braku szczególnie wytworzonych nowych norm prawnych” – w epoce przed wystawieniem przywileju 1447 r. – w Wielkim Księstwie stosowano normy Prawdy Ruskiej

⁶⁵ Zob. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 11; *Помнікі права Беларусі...*, s. 56.

⁶⁶ М.Ф. Спиридонов, *Закрепощение крестьянства Беларуси (XV–XVI вв.)*, Минск 1993, s. 139.

dotyczące poszukiwania zbiegłych chłopów i zakazu ich przyjmowania⁶⁷. Opinia ta mogłaby pozwolić na przypuszczenie, że tekstologiczne – proste bądź pośrednie – źródło artykułu znajduje się w przepisach Prawdy Ruskiej. Należy to jednak odrzucić z jednej przyczyny: dwie normy rzucają światło na nieco różne zjawiska – omawiany tu artykuł przywileju umiejscowiony jest w kontekście władania ziemią i widać tam kolejne zbliżone kwestie (art. 5–7 [VI–VIII] i 9 [X]), to Prawda Ruska⁶⁸ umieszcza te przepisy w części dotyczącej przestępstw, odpowiednich kar i wysiłków przy poszukiwaniu zbiegłych poddanych. Ponadto wymienione przepisy Prawdy Ruskiej dotyczą nie tyle włościan zależnych w ogóle, a jedynie chłopów i czeladzi, tzn. tylko niektórych warstw ludności zależnej na wsi. Toteż można zauważyć częściową tylko zbieżność obiektów opisu w przywileju i Prawdzie Ruskiej, nie można jednak mówić o jakiejś merytorycznej wspólności norm Prawdy Ruskiej i przywileju z 1447 r., tym bardziej przypuszczać, że ten tekst Prawdy Ruskiej mógł być użyty przez twórców przywileju z 1447 r. przy formułowaniu art. 10 [XI]. Inne stworzone w Wielkim Księstwie teksty prawne – jak wcześniejsze przywileje wielkich książąt litewskich (1387, 1413 i kolejne) oraz inne źródła zawierające zbliżone normy – nie są znane. Nie znamy tekstologicznie bliskich norm w aktach państw obcych. Dlatego sądzę – wobec braku ewentualnych źródeł tego artykułu – że mógł on powstać w wyniku samodzielnej inwencji twórców przywileju z 1447 r.

Kolejny artykuł pozostaje w relacji tekstologicznej do art. 7 przywileju dla ziemi nowogródzkiej tak ściśle, że art. 11 [XII] można rozpatrywać jako prawie dosłowne tłumaczenie art. 7 na łacinę. Różnice wyczerpują się na zamianie słowa „подобный” na „certus” i rozciągnięciu uprawnień artykułu na ludzi posiadanych przez „nobilium” i bojarów⁶⁹.

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka dla ziemi nowogródzkiej z 1440 r.

А також на кн[я]зский люди и на паньский децких намъ не давати, но кому боудеть кривда, ино перво оу осп[о]д[а]ря его искаги ему права: пак ли не усхочеть осп[о]д[а]рь под подобнымъ рокомъ права емоу оучинити, намъ и нашим намѣстником децкии давати; а виноу которая боудеть оуужона, осп[о]д[а]рю своему заплайти.

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r.

Item, super subditos predictorum principum baronum nobilium et boyarorum ministeriales alias dzeczske non dabimus, nisi prius a domino, cuius subditus fecerit iniuriam, iusticia fuerit postulata. Qui si in certo termino eandem facere renuerit, extunc noster ministerialis vel nostrorum officialium est dirigendus, et reus, qui penam meruerit, illam domino suo et non alteri solvere sit astrictus.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 141.

⁶⁸ Przykładowo jedna z jej najdawniejszych kopii, tzw. kopia akademicka, zob. *Правда Русская*, t. 1: *Тексты*, wyd. Г.Л. Гейрман et al., Москва 1940, s. 70–73.

⁶⁹ Zob. С. Жемайтис, *op. cit.*, s. 222; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 12; *Помнікі права Беларусі...*, s. 57.

Innymi słowy – tak jak w wypadku art. 7 przywileju z 1447 r. – art. 10 [XI] jest nowością w porównaniu z przywilejem dla ziemi nowogródzkiej: art. 9 [X] przywileju z 1447 r. koresponduje z art. 6 aktu nowogródzkiego, podczas gdy z art. 7 nowogródzkiego aktu łączy się nie art. 10 [XI] przywileju z 1447 r., jak moglibyśmy oczekiwać, a art. 11 [XII]. Artykuł 10 [XI] przywileju z 1447 r. jak gdyby „rozbija” kompleks innych artykułów, tekstologicznie spokrewnionych z artykułami przywileju dla ziemi nowogródzkiej. Zaznaczmy ponadto, że w tekstach wcześniejszych nie znalazłem prostych (lub przynajmniej pośrednich) źródeł tekstologicznych art. 12 [XIII] przywileju z 1447 r.⁷⁰, poświęconego gwarancji Kazimierza Jagiellończyka zachowania granic Wielkiego Księstwa z czasów Witolda, a nawet poszerzania ich.

Z treści art. 13 [XIV] przywileju z 1447 r. można zrozumieć, że ten fragment również niemal doskonale koresponduje z odpowiednim artykułem (8) przywileju dla ziemi nowogródzkiej. Pozwala to ponownie wnosić, że i ten artykuł przywileju z 1447 r. mógł wzorować na przywileju dla ziemi nowogródzkiej⁷¹:

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka dla ziemi nowogródzkiej z 1440 r.

А також слюбоуемъ штож оу землях наших великого кн[я]ж[е]н[я]: державъ, земля, городовъ, мѣстъ, сель, имѣн[я] [sic!] чтии которы коли или какихъ заказовъ, чужоземцемъ не боудемъ давати, но своимъ земляномъ боудемъ давати.

Przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r.

Item, promittimus et spondemus, quod in terris ipsis nostris ipsius magni ducatus terras castra civitates seu quascunque hereditates in [sic!] possessiones et tenutas, ac quaecumque officia sive personatus dignitates, nulli extraneorum, sed solum indigenis ipsarum terrarum nostrarum magni ducatus supradicti dabimus, et nostri successores dabunt, tenenda et possidenda.

Sięgając dalej po tekst przywileju dla ziemi nowogródzkiej, zauważymy, że kolejny, dziewiąty artykuł tego aktu uściśla zasady ochrony wcześniejszych imunitetów – gwarantuje zachowanie praw wszelkich Kościołów w ziemi nowogródzkiej. Przecież, jak już widzieliśmy, artykuł przywileju z 1447 r. sporządzony jest przypuszczalnie na podstawie art. 9, który wpisany został nie po art. 13 [XIV], korespondującym z art. 8 dzielnicowego przywileju, chociaż zwykle sekwencja artykułów przywileju z 1447 r. jest zgodna z zastosowaną w przywileju dla ziemi nowogródzkiej. Tymczasem mamy tu do czynienia z ciekawym przykładem sporządzonego w bliskim czasie aktu – przywileju jedlneńskiego Jagiełły wystawionego dla mieszkańców Korony⁷². W nim napotykaemy na umieszczone po pierwszym

⁷⁰ Zob. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 12; *Помнікі права Беларусі...*, s. 57.

⁷¹ Zob. С. Жемайтис, *op. cit.*, s. 222–223; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti...*, t. 3, s. 12; *Помнікі права Беларусі...*, s. 57.

⁷² Zob. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 2: 1382–1445, wyd. A. Lewicki, Kraków 1891 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 12), s. 228–233, 308–313.

artykule przepisy: 1) o potwierdzeniu immunitetów i wolności Kościołów w Królestwie Polskim, 2) o zakazie rozdawania „godności” („dignitates”) cudzoziemcom, 3) o regułach rozdawania godności świeckich lub duchownych⁷³. Te trzy artykuły nie mają jakiegoś zauważalnego podobieństwa tekstologicznego z art. 1 [III] przywileju z 1447 r. Jednak widoczna jest próba jego twórców naśladowania struktury jedlneńskiego aktu: w takiej samej sekwencji w obu aktach umieszczono artykuły dotyczące identycznych kwestii. Dlatego też być może przesunięcie do przodu artykułu wzorowanego na art. 9 przywileju dla ziemi nowogródzkiej mogło być spowodowanym naśladowaniem formularza przywileju jedlneńskiego. Najprawdopodobniej ten ostatni mógł być dobrze znany na ziemiach Wielkiego Księstwa dzięki ścisłym stosunkom pomiędzy elitami obu państw w połowie XV w. Można więc uznać, że zaznajomienie się elit Księstwa z treścią aktu mogło nastąpić w czasie częstych obrad polsko-litewskich, które miały miejsce w latach 30. XV w. i w kolejnej dekadzie, zwłaszcza w jej połowie⁷⁴. Kwestia zaś kontaktów pojedynczych możnych Polski i Litwy w omawianym okresie jest dość skomplikowana⁷⁵. Jestem jednak skłonny zgodzić się z opinią, że kontakty takie nawiązywano pod warunkiem przekonującego ich udowodnienia⁷⁶.

Na podstawie wcześniejszych wniosków można stwierdzić, że większa część tekstu przywileju z 1447 r. (8 artykułów z 13) wykazuje zależność tekstologiczną od przywileju dla ziemi nowogródzkiej z 1440 r. Wydaje się, że uzasadnia to konkluzję o pochodzeniu tych ośmiu artykułów z przywileju tej ziemi. Jednak przeciwko takiemu wnioskowi przemawia złożoność treści art. 6, 8 i 9 przywileju dzielnicowego. Artykuły 6 i 8 mówią wprost, że będą dotyczyły całej ludności

⁷³ *Ibidem*, s. 229, 309.

⁷⁴ O tym ostatnio zob. С.В. Полежаев, *Наследники Витовта...*, s. 242, 295–300, 325–327, 418–431, 468–469; S. Polechow, S. Szybkowski, *Królewski dokument rozejmu ze Świdrygiełłą z 20 VIII 1431 roku*, „Roczniki Historyczne” 83, 2017, s. 141–173; *idem*, *Nowe źródło do dziejów kształtowania się polskiej reprezentacji stanowej w późnym średniowieczu. Raport krzyżackiego informatora Mikołaja Steinchena z początku grudnia 1432 roku*, „Roczniki Historyczne” 86, 2020, s. 135, 139; S. Polechow, *Pabaisko mūšis – tarp karinės ir sociopolitinės istorijos* [Rec.:] Tomas Baranauskas: *Pabaisko mūšis. Šaltiniai ir interpretacijos, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras*, 2019, ss. 336, „Lietuvos istorijos metraštis” 2020, nr 2, s. 191 (białoruskie tłum.: *idem*, [Rec.:] Tomas Baranauskas: *Pabaisko mūšis. Šaltiniai ir interpretacijos, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras*, 2019, ss. 336, „Беларускі гістарычны агляд” 27, 2020, nr 1–2, <https://cutt.us/Oi08n>, dostęp: 15 IV 2021). O rokowaniach z lat 30. XV w.: G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. 2: *Od Krewa do Lublina*, cz. 1, Poznań, 2007, s. 796–810; o rokowaniach w połowie lat 40. XV w.: W. Fałkowski, *Polsko-litewskie negocjacje w 1446 roku*, w: *idem*, *Pierwsze stulecie Jagiellonów*, Kraków 2017, s. 243–259.

⁷⁵ Zob. R. Petrauskas, *Związki personalne między możnowładztwem Polski i Litwy od końca XIV do połowy XVI wieku*, w: *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 1, red. W. Bukowski, T. Jurek, Kraków 2012, s. 488; S. Szybkowski, *List Wawrzyńca Tarego, stolnika królowej Barbary Cylejskiej, do marszałka Królestwa Polskiego Zbigniewa z Brzezia z 13 VII 1413 roku*, „Roczniki Historyczne” 82, 2016, s. 157–158, przyp. 2.

⁷⁶ S. Szybkowski, *op. cit.*, s. 157–158, przyp. 2.

Wielkiego Księstwa Litewskiego, a zatem nie można wykluczać, że należały one pierwotnie do wcześniejszego tekstu o charakterze ogólnopaństwowym – być może do hipotetycznego przywileju z 1440 r.? W przypadku art. 9 pozwala to na sugestię, że ten artykuł mówi o „stolnych” i „zbornych” cerkwiach w tej ziemi⁷⁷, o wiele bardziej uzasadnione byłoby więc umieszczenie go raczej w akcie o znaczeniu ogólnopaństwowym, gdyż w przypadku terytorium ówczesnej ziemi nowogródzkiej mogłoby chodzić tylko o jedyny kościół „stolny”, tj. rezydencję ówczesnego metropolity Cerkwi prawosławnej w Wielkim Księstwie⁷⁸.

Powyższe uwagi pozwalałyby pokusić się o konkluzję, że zarówno przywilej dla ziemi nowogródzkiej, jak i z 1447 r. miały wspólne źródło, którym byłby niezachowany do dziś tekst, a wszystkie inne artykuły przywileju z 1447 r. podobne do artykułów przywileju dla ziemi nowogródzkiej w rzeczywistości pochodzą z takiego właśnie niezachowanego tekstu o charakterze ogólnopaństwowym. Wówczas jednak nie wystąpiłoby zupełnie wyjątkowe podobieństwo artykułów przywileju z 1447 r. do artykułów dzielnicowego przywileju. Jeśli nawet artykuły pierwszego z nich uznać za niemal dosłowne tłumaczenie nowogródzkich artykułów na łacinę, nie powstałaby aż tak bliska zbieżność. Przywilej z 1447 r. niezależnie od przywileju dla ziemi nowogródzkiej byłby związany z tekstem hipotetycznego przywileju. Prawie całkowita zbieżność art. 1 [II], 2 [III] (być może i 3 [IV]), 4 [V], 5 [VI], 7 [VIII], 9 [X], 11 [XII] i 13 [XIV] przywileju z 1447 r. z poszczególnymi artykułami dzielnicowego przywileju uprawdopodobnia jedynie tezę, że twórcy przywileju z 1447 r. w sporządzaniu tych artykułów opierali się na przywileju dla ziemi nowogródzkiej. Można byłoby to wytłumaczyć tak, że twórcy przywileju z 1447 r. mieli dostęp do hipotetycznego aktu, ale korzystali się jednocześnie z obu aktów – owego hipotetycznego i dla ziemi nowogródzkiej, co spowodowałoby podobieństwo do dzielnicowego aktu. Odrzucam jednak takie przypuszczenie, gdyż przywilej z 1447 r. miał znaczenie ogólnopaństwowe. Gdyby twórcy mieli dostęp do hipotetycznego tekstu o znaczeniu ogólnopaństwowym, to dodatkowe posiłkowanie się przywilejem o charakterze dzielnicowym byłoby niepotrzebnym komplikowaniem sobie pracy. Zapożyczone artykuły, co jest także bardzo charakterystyczne, zostały sporządzone nawet w prawie takiej samej sekwencji, jak i w dzielnicowym przywileju.

Inną cechą przywileju z 1447 r. w odniesieniu do jego tekstologii jest rozszerzenie kategorii ludności, której tym aktem nadano uprawnienia. Występują one

⁷⁷ Zob. С. Жемайтис, *op. cit.*, s. 223.

⁷⁸ Na ten temat zob. m.in.: Ю.М. Мікульскі, *Miscellanea з архіўных і бібліятэчных сховішчаў (XIV–XVII ст.)*, „Беларуская даўніна” 1, 2014, s. 124–128, 144–146; В.С. Пазднякоў, *Архіў праваслаўных і грэка-каталіцкіх мітрапалітаў Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVIII стст. (гісторыя, структура, склад)*, Мінск 2014, s. 37, 52; Ю.Н. Микольский, *Кормчая книга XV в. из коллекции графов Тарновских. К истории архива западнорусских митрополитов*, „Беларуская даўніна” 3, 2016, s. 57–69.

w artykułach odpowiadających tekstologicznie artykułom przywileju dla ziemi nowogródzkiej – podczas gdy art. 3–6 przywileju dzielnicowego rozciągały się na kniaziów, panów, bojarów, a częściowo również i na mieszczan (art. 4–6), odpowiadające im art. 4 [V], 5 [VI], 7 [VIII], 9 [X] przywileju z 1447 r. nadawały te prawa na rzecz – odpowiednio: „principes nobiles barones et boyari; principes barones nobiles et cives; principum baronum nobilium et civium; principum baronum nobilium boyarorum et civium”⁷⁹. A zatem nietrudno zauważyć, że bojarowie z przywileju dzielnicowego zostali określani w przywileju 1447 r. jako *nobiles* (ew. *nobilium*) bądź jako *nobiles* i *boyari* (ew. *nobilium boyarorum*). Dlaczego? Nie chodziło o to, że pisząc *nobiles* i *boyari* w miejscu ruskiego „bojarowie”, twórcy przywileju z 1447 r. chcieli wskazać jakiegokolwiek różnice w opisie tych kategorii społecznych. Rimvydas Petrauskas przekonująco ukazuje istniejącą dyferencjację społeczną spośród bojarów (*bajorijos*) na Litwie w XV w., można bowiem zauważyć wówczas wyodrębnienie z ogółu bojarów warstwy możnych (*didikų sluoksnio*), tworzących elitę państwa⁸⁰. Warstwa ta w źródłach z końca XIV i XVI w. była dosyć często, choć nie w całości, konsekwentnie określana odmiennie niż ogół bojarów, niestanowiących elit państwa⁸¹. Jako jedno z tych wyróżniających określeń elit występowało słowo *baro*⁸². W przywileju zaś 1447 r. rzeczownik ten w liczbie mnogiej (*barones*) występuje we wszystkich artykułach, w których chodzi o przyznawanie uprawnień na rzecz poszczególnych osób. Dlatego uważam, że twórcom przywileju chodziło w tym przypadku właśnie o członków elit państwa (zapewne i ich rodzin), nieznanne są bowiem przypadki powszechnego określenia mianem *barones* jednostek spośród ogółu bojarów, nietworzących wtedy elit państwa. Jeśli chodzi o omówiony powyżej ogół bojarów, to literatura przedmiotu stoi przeważnie na stanowisku, że nie było pomiędzy nimi w owym czasie jakichkolwiek sztywnych różnic społecznych⁸³. Sądzę zatem, że określeń

⁷⁹ O takowej właściwości przywileju wspominał w innym kontekście E. Gudavičius; *idem*, *Zigmanto II 1529 metų šalies privilegija*, w: *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, red. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius 2015, s. 20–24.

⁸⁰ R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius 2003, s. 52 (zob też tłum. na białoruski: *idem*, *Літоўская знаць у канцы XIV–XV ст. Склад – структура – улада*, Смаленск 2014); bliskie tezy po polsku: R. Petrauskas, *Stany*, w: *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 662–666.

⁸¹ R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė...*, s. 52–54.

⁸² *Ibidem*, s. 52.

⁸³ Zob. W. Kamieniecki, *Spółeczeństwo litewskie w XV wieku*, Warszawa 1947, s. 99–100; W. Sienkiewicz, *Bojarzy-szlachta i ziemianie w dobrach prywatnych w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszej połowie XVI wieku*, „Zapiski Historyczne” 48, 1983, nr 4, s. 31, 36, 61; M.B. Доўнар-Запольскі, *op. cit.*, s. 515–523. W. Kamieniecki przypuszczał nadto, że „formuły redakcyjne wymieniające kniaziów, panów, bojarów, szlachtę, mieszczan nie świadczą bynajmniej o istnieniu odpowiednich skryształizowanych warstw czy stanów społecznych”; *idem*, *op. cit.*, s. 36. Podważyła to ukraińska historyczka N. Jakowenko, której zdaniem pojęcia *nobiles* i *boyari* należy rozumieć jednakowo, jako określenie nowej warstwy, „urodzonego bojarstwa”; zob. *eadem*, *Українська*

nobiles i *boyari* nie należy rozumieć jako terminów dotyczących różnych warstw ludności, twórcom przywileju mogło zaś w tym przypadku chodzić jedynie o ogół bojarów Wielkiego Księstwa. Przemawia za tym jeszcze jeden argument: w epoce wystawiania przywileju widać sporo przykładów w sporządzonych na Litwie łacińskich aktach, gdy rzeczownik *nobiles* był stosowany niewątpliwie dla określenia bojarów, nietworzących jednak elit państwa⁸⁴.

W jakim celu więc w przywileju zastosowano takie synonimiczne określenia? Sergiej Polechow, sięgając po przywilej z 1434 r., wysunął przypuszczenie, że zastosowanie w tym akcie *boyari* w miejscu *nobiles* świadczy o zamiarze wyartykułowania bardziej niezależnej pozycji wobec Polski⁸⁵. A taka konkluzja może być prawdopodobna również wobec przywileju z 1447 r., dotyczącego także skomplikowanych stosunków Korony z Litwą. Mogło wchodzić w grę jeszcze dążenie do pogodzenia terminologii przywileju z ówczesnymi realiami kraju, w którym znane były przypadki stosowania pojęcia *nobiles* (choć i z uzupełnieniami, np. *strenuus*) również wobec elit państwa⁸⁶, a zatem rzeczownik *boyari* mógł uściślać, że przywilej dotyczy nie tylko elit, ale i pozostałych bojarów. Byłoby również trudne, moim zdaniem, stosowanie mającego ruską metrykę rzeczownika *boyari* wobec rycerzy ówczesnych ziem bielskiej i drohickiej, z których znaczną część stanowili przybysze z Królestwa Polskiego⁸⁷, miano *nobiles* mogło więc być stosowniejsze do użycia wobec tej ludności.

Podsumowując, w kontekście tekstologicznym tworzenie przywileju Kazimierza Jagiellończyka z 1447 r. miało kilka zasadniczych cech. Przede wszystkim większość jego artykułów (8 z 13) jest niemal dosłownym tłumaczeniem artykułów przywileju dla ziemi nowogródzkiej na łacinę lub zmodyfikowanymi artykułami tego

---

иляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна, Київ 2008, s. 32, 39–40.

⁸⁴ Przykładowo: KDKW, s. 168, 169, 190, 199, 201, 203.

⁸⁵ С.В. Полехов, *Наследники Витовта...*, s. 365.

⁸⁶ Przykładowo: *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. 1: 1366–1506, red. Z.L. Radziwiński, współudz. P. Skobielski, B. Gorczak, Lwów 1887, s. 51; KDKW, s. 150, 158, 167, 169.

⁸⁷ Zob. np. T. Jaszczolt, *Ziemia drohicka i bielska pod rządami księcia mazowieckiego Bolesława IV w latach 1440–1444*, w: *Dziedzictwo książąt mazowieckich. Stan badań i postulaty badawcze. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum i Archiwum Główne Akt Dawnych, 27–28 października 2016 r.*, red. J. Grabowski, R. Mroczek, P. Mrozowski, Warszawa 2017 (Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. Studia i Materiały, t. 7), s. 355. Niektóre z ówczesnych przykładów stosowania rzeczownika *nobiles* wobec przybyszów osiadłych w ziemi bielskiej i drohiczyńskiej zob. *idem*, *Fundacje kościelne na Podlasiu do końca XV wieku*, w: *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, red. M. Kietliński, K. Sychowicz, W. Śleszyński, Białystok 2005, s. 50, przyp. 253; *idem*, *Szlachta ziemi drohickiej w XV i początkach XVI wieku. Zagadnienia społeczne, gospodarcze i genealogiczne*, Białystok 2009, rozprawa doktorska, Biblioteka Wydziału Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku, sygn. D-48, s. 430; AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 750.

aktu. Taka zbieżność jest o tyle widoczna, że prawie w całości zachowano nawet sekwencje artykułów przywileju dzielnicowego. Część z tych artykułów, wykazując widoczny związek z odpowiednimi artykułami przywileju dla ziemi nowogródzkiej, została znacznie przetworzona przez twórców przywileju z 1447 r. Najbardziej widoczne przykłady to przesunięcie art. 1 (II), wzorowanego na art. 9 przywileju dzielnicowego, na początek i zapewne jego zbliżenie do formularza podobnych artykułów z przywileju jedlneńskiego.

Ze względu na tekstologię aktu inspiracją dla twórców przywileju z 1447 r. mogły być również inne akty: przywilej Jagiełły nadany bojarom litewskim w 1387 r. i przywilej Zygmunta Kiejstutowicza z 1434 r. oraz akt unii horodelskiej z 1413 r. Ślady ich ewentualnego wpływu tekstologicznego napotykaemy w art. 1 [III], 2 [III], 5 [VI], 6 [VII], 8 [IX]. W wyniku niemal samodzielnej pracy twórców przywileju z 1447 r. powstały natomiast art. 6 [VII], 8 [IX], 10 [XI], nie mają one bowiem prostych lub pośrednich ewentualnych analogii we wcześniejszych tekstach, choć bardzo ostrożnie można przypuszczać, że art. 8 [IX] mógł być wzorowany na przywileju z 1387 r. Inną charakterystyczną cechą przywileju było częste wprowadzanie klauzul, których celem było rozszerzenie uprawnień przywileju na *nobiles*. Wydaje się, że nie da się tego traktować jako celowej próby zmiany uprawnień zapożyczonych z przywileju dla ziemi nowogródzkiej, dodanie bowiem słowa *nobiles* do *boyari* nie było konsekwentne, a te dwa terminy łacińskie pod względem znaczenia nie różniły się wyraźnie w ówczesnej praktyce prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Streszczenie

Celem artykułu jest ustalenie możliwych źródeł, z których korzystali twórcy tekstu przywileju Kazimierza Jagiellończyka dla Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1447 r., a także inspiracji pojedynczych jego części (artykułów, klauzul). Komparatystyczne badania tekstologiczne tego i innych tego typu przywilejów może wskazać źródła zarówno poszczególnych artykułów aktu, jak i konkretnych jego klauzul. Na podstawie przeprowadzonej analizy można wysnuć wniosek, że twórcy aktu opierali się przede wszystkim na przywileju dla ziemi nowogródzkiej z 1440 r., a następnie na akcie unii horodelskiej z 1413 r. i przywileju wielkiego księcia litewskiego Zygmunta Kiejstutowicza z 1434 r., jednak z zapożyczonych artykułów większość pochodzi właśnie z przywileju dla ziemi nowogródzkiej (8 z 13).

The 1447 Charter of Casimir Jagiellon for the Grand Duchy of Lithuania. The Formation of Its Content Through the Textual Criticism of the Text Summary

The article aims to investigate the possible sources used by the authors of the 1447 Casimir Jagiellon's charter for the Grand Duchy of Lithuania and examine the feasible sources of its individual fragments (its articles and clauses). The process of textual criticism made it possible to suggest the

direct sources of both the individual articles and clauses of this charter. The conducted analysis allows us to conclude that the authors of the 1447 charter drew mainly upon the 1440 charter of the Novogrudok Land and then on the act of the 1413 Union of Horodło, and a charter issued by the Grand Duke of Lithuania Sigismund Kęstutaitis. However, most of the borrowed articles of the 1447 charter are taken from the 1440 charter of the Novogrudok Land (eight out of thirteen).

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 750, 7267.

Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, sygn. 528 Perg., vol. VIII/42; <https://cutt.us/hXh4q> (dostęp: 15 IV 2021).

Źródła drukowane

1413 m. *Horodlės aktai. Dokumentai ir tyrinėjimai / Akty horodelskie z 1413 roku. Dokumenty i studia*, red. J. Kiaupienė, L. Korczak, oprac. J. Kiaupienė, L. Korczak, P. Rabiej, E. Rimša, J. Wroneński, Vilnius–Kraków 2013.

Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie, t. 1: 1366–1506, red. Z.L. Radziwiński, współudz. P. Skobielski, B. Gorczak, Lwów 1887.

Codex epistolaris saeculi decimi quinti, t. 2: 1382–1445, wyd. A. Lewicki, Kraków 1891 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 12).

Codex epistolaris saeculi decimi quinti, t. 3: 1392–1501, wyd. A. Lewicki, Kraków 1894 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 14).

Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej, t. 1: 1387–1507, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków 1932–1948 (KDKW).

Žemaitijos žemės privilegijos XV–XVII a. / Privilegia terrestria Samogitiensia saec. XV–XVII, wyd. D. Antanavičius, E. Savišcevas, Vilnius 2010 (Historiae Lituaniae Fontes Minores, t. 6).

Жемайтис С., *Привилей Новогрудской земле 1440 г.*, „Рукописные памятники. Публикации и исследования” 4, 1997, s. 215–225 / Zhemaïtis S., *Privileï Novogrudskaï zemle 1440 g.*, „Rukopisnye pamiatniki. Publikatsii i issledovaniia” 4, 1997, s. 215–225.

Помнікі права Беларусі XIV–XVI стст. Агульназемскія прывілей і акты дзяржаўных уніі. Крыніцазнаўчы дапаможнік, wyd. Г.Я. Галенчанка et al., Мінск 2015 / *Pomniki prawa Belarusi XIV–XVI stst. Ahul'nazemskiia pryvilei i akty dziazhaŭnykh unii. Kryniŭsaznaŭchy darpatozhnik*, wyd. G. Īa. Galenchanka et al., Minsk 2015.

Правда Русская, t. 1: *Тексты*, wyd. Г.Л. Гейерман et al., Москва 1940 / *Pravda Russkaïa*, t. 1: *Teksty*, wyd. G.L. Geïerman et al., Moskva 1940.

Opracowania

Bardach J., *O praktyce kancelarii litewskiej za Zygmunta I Starego*, w: *idem, Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, Warszawa 1970, s. 351–378.

Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., *Tekstologia*, Warszawa 2009.

Błaszczky G., *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. 2: *Od Krewa do Lublina*, cz. 1, Poznań 2007.

- Czermak W., *Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432–1563)*, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności w Krakowie” 44, 1903, s. 1–60 (nadb.).
- Dąbkowski P., *Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskim od XIV do XVI wieku*, „Studia nad Historią Prawa Polskiego” 6, 1916, nr 3, s. 1–117 (nadb.).
- Dubonis A., *Własność ziemska*, w: *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, oprac. V. Ališauskas et al., tłum. P. Bukowiec, B. Kałęba, B. Piasecka, Kraków 2006, s. 855–868.
- Fałkowski W., *Polsko-litewskie negocjacje w 1446 roku*, w: *idem, Pierwsze stulecie Jagiellonów*, Kraków 2017, s. 243–259.
- Górski K., *Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich*, Toruń 2011.
- Gudavičius E., *Zigmanto II 1529 metų šalies privilegija*, w: *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, red. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius 2015, s. 15–29.
- Halecki O., *Dzieje unii Jagiellońskiej*, t. 1: *W wiekach średnich*, Warszawa 2013.
- Jakubowski J., *Archiwum państwowe Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego losy*, „Archeion” 1931, nr 9, s. 1–19.
- Jakubowski J., *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską*, „Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział II Nauk Antropologicznych, Społecznych, Historii i Filozofii” 7, 1912, s. 1–104 (nadb.).
- Jaszczołt T., *Fundacje kościelne na Podlasiu do końca XV wieku*, w: *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, red. M. Kietliński, K. Sychowicz, W. Śleszyński, Białystok 2005, s. 13–48.
- Jaszczołt T., *Szlachta ziemi drohickiej w XV i początkach XVI wieku. Zagadnienia społeczne, gospodarcze i genealogiczne*, Białystok 2009, rozprawa doktorska, Biblioteka Wydziału Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku, sygn. D-48.
- Jaszczołt T., *Ziemia drohicka i bielska pod rządami księcia mazowieckiego Bolesława IV w latach 1440–1444*, w: *Dziedzictwo książąt mazowieckich. Stan badań i postulaty badawcze. Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum i Archiwum Główne Akt Dawnych, 27–28 października 2016 r.*, red. J. Grabowski, R. Mroczek, P. Mrozowski, Warszawa 2017 (Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. Studia i Materiały, t. 7), s. 331–360.
- Kamieniecki W., *Społeczeństwo litewskie w XV wieku*, Warszawa 1947.
- Krasauskaitė M., *Die litauischen Adelsprivilegien bis zum Ende des XV. Jahrhunderts. Abhandlung zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät I der Universität Zürich*, Leipzig 1927.
- Kunsmānaitė J., *Provisions for Widowhood in the Legal Sources of Sixteenth-Century Lithuania*, Budapest 2009.
- Kutrzeba S., *Historja ustroju Polski w zarysie*, t. 2: *Litwa*, Lwów–Warszawa 1921.
- Kutrzeba S., Semkowicz W., *Wstęp*, w: *Akta unji Polski z Litwą (1385–1791)*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, s. VII–XLI.
- Mikulski W., *Dokumenty z archiwum Wielkiego Księstwa Litewskiego w Archiwum Warszawskim Radziwiłłów*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 7, 2000, s. 71–83.
- Petrauskas R., *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius 2003.
- Petrauskas R., *Stany*, w: *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, oprac. V. Ališauskas et al., tłum. P. Bukowiec, B. Kałęba, B. Piasecka, Kraków 2006, s. 662–673.
- Petrauskas R., *Związki personalne między możnowładztwem Polski i Litwy od końca XIV do połowy XVI wieku*, w: *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowoczesnych*, t. 1, red. W. Bukowski, T. Jurek, Kraków 2012, s. 479–497.

- Polechov S., *Pabaisko mūšis – tarp karinēs ir sociopolitinēs istorijos* [Rec.:] Tomas Baranauskas: *Pabaisko mūšis. Šaltiniai ir interpretacijos*, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2019, ss. 336, „Lietuvos istorijos metraštis“ 2020, nr 2, s. 185–194.
- Polechov S., *Przywileje dzielnicowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stan i perspektywy badań*, „Czasopismo Prawno-Historyczne“ 66, 2014, nr 2, s. 45–65.
- Polechov S., Szybkowski S., *Królewski dokument rozejmu ze Świdrygiełłą z 20 VIII 1431 roku*, „Roczniki Historyczne“ 83, 2017, s. 141–173.
- Polechov S., Szybkowski S., *Nowe źródło do dziejów kształtowania się polskiej reprezentacji stanowej w późnym średniowieczu. Raport krzyżackiego informatora Mikołaja Steinchena z początku grudnia 1432 roku*, „Roczniki Historyczne“ 86, 2020, s. 133–152.
- Ptaszycki S., *Gdzie się przechowywały i przechowują obecnie akty unii Litwy z Polską*, „Kwartalnik Historyczny“ 16, 1902, s. 588–591.
- Saviščevas E., *Regionai ir jų privilegijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvenime (XV a. – XVI a. vidury)*, w: *Lietuvos Statutas. Temidės ir Klėjos teritorijos*, red. I. Valikonytė, N. Šlimienė, Vilnius 2017, s. 49–77.
- Sienkiewicz W., *Bojarzy-szlachta i ziemianie w dobrach prywatnych w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszej połowie XVI wieku*, „Zapiski Historyczne“ 48, 1983, nr 4, s. 31–65.
- Szybkowski S., *List Wawrzyńca Tariego, stolnika królowej Barbary Cylejskiej, do marszałka Królestwa Polskiego Zbigniewa z Brzezia z 13 VII 1413 roku*, „Roczniki Historyczne“ 82, 2016, s. 157–169.
- Węcowski P., *Skarbiec pamięci. Archiwum monarsze w Polsce do początków XVI wieku*, w: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 1, red. J. Banaszkiewicz, A. Dąbrowka, P. Węcowski, Warszawa 2018, s. 369–418.
- Бестужев-Рюмин К., *Русская история*, t. 2, cz. 1, Санкт-Петербург 1885 / Bestuzhev-Riūmin K., *Russkaia istoriia*, t. 2, cz. 1, Sankt-Peterburg 1885.
- Вашук Д., *Абыхмо деръжали ихъ пвдль права ихъ земъли. Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст.*, Київ 2009 / Vashchuk D., *Abykhmo der"zhali ikh" podlie prava ikh' zem'li. Naselennia Kyivshchynyta Volyni i velykokniaziv'ska vlada v XV–XVI st.*, Kyiv 2009.
- Грицкевич А.П., *Формирование феодального сословия в Великом княжестве Литовском и его правовые основы (XV–XVI в.)*, w: *Первый Литовский Статут 1529 г. / 1529 metų Pirmasis Lietuvos Statutas. Материалы республиканской научной конференции, посвящённой 450-летию Первого Статута*. Вильнюс, 27–28 ноября 1979 г., red. С. Вансавичюс et al., Вильнюс 1982, s. 65–74 / Griškevich A.P., *Formirovanie feodal'nogo sosloviia v Velikom kniazhestve Litovskom i ego pravovye osnovy (XV–XVI v.)*, w: *Pervyi Litovskii Statut 1529 g. / 1529 metų Pirmasis Lietuvos Statutas. Materialy respublikanskoj nauchnoj konferentsii, posviashchennoj 450-letiiu Pervogo Statuta*. Vil'nius, 27–28 nojabria 1979 g., red. S. Vansavichius et al., Vil'nius 1982, s. 65–74.
- Гришунин А.Л., *Исследовательские аспекты текстологии*, Москва 1998 / Grishunin A.L., *Issledovatel'skie aspekty tekstologii*, Moskva 1998.
- Груша А.И., *Кризис доверия? Появление и утверждение правового документа в Великом Княжестве Литовском (конец XIV – первая треть XVI в.)* Москва 2019 / Grusha A.I., *Krizis doveriia? Poivavlenie i utverzhenie pravovogo dokumenta v Velikom Kniazhestve Litovskom (konets XIV – pervaiia tret' XVI v.)*, Moskva 2019.
- Доўнар-Запольскі М.В., *Дзяржаўная гаспадарка Вялікага княства Літоўскага пры Ягелонах*, Мінск 2013 / Doūnar-Zapol'ski M.V., *Dziarzhajnaia haspadarka Vialikaha kniastva Litoŭskaha pry Iaahelonakh*, Minsk 2013.
- Кром М., *„Старина“ как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV – начала XVII вв.)*, „Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. Збірник наукових праць“ 3, 1994, s. 68–86 / Krom M., *„Starina“ kak kategorija*

- srednevekovogo mentaliteta (po materialam Velikogo knzhestva Litovskogo XIV – nachala XVII vv.)*, „Mediaevalia Ucrainica: mental'nist' ta istoriia ideï. Zbirnyk naukovykh prať” 3, 1994, s. 68–86..
- Латушкін А.М., *Аб гісторыі ўключэння грамаці і актаў дзяржаўнага архіва Вялікага Княства Літоўскага ў склад архіва Нясвіжскай ардынацыі князёў Радзівілаў у другой палове XVII ст.*, „Беларускі археаграфічны штогоднік” 16, 2015, s. 292–310 / Latushkin A.M., *Ab historyi ŭključennia hramat i aktaŭ dziaŕzhajnaaha arkhiva Vialikaha Kniaŭstva Litoŭskaha ŭ sklad arkhiva Niasvizhskaï ardynatsyi kniazioŭ Radzivilaŭ u drugoj palove XVII st.*, „Belaruski arkheahrafichny shtohodnik” 16, 2015, s. 292–310.
- Латушкін А.М., *Князь Мікалай Радзівіл Чорны і пытанне захоўвання дзяржаўных актаў Вялікага княства Літоўскага Радзівіламі нясвіжскай галіны роду*, w: *Мікалай Радзівіл Чорны (1515–1565 гг.). Палітык, дыпламат, мецэнат: зборнік навуковых прац*, Нясвіж 2016, s. 82–92 / Latushkin A.M., *Kniaz' Mikalaï Radzivil Chorny i pytanne zachoiwannia dziaŕzhajnykh aktaŭ Vialikaha kniaŭstva Litoŭskaha Radzivilami niasvizhskaï haliny rod*, w: *Mikalaï Radzivil Chorny (1515–1565 hh.). Palityk, dyplamat, meŭsenat: zbornik navukovykh prať*, Niasvizh 2016, s. 82–92.
- Латушкін А.М., *Рэестр дзяржаўнага архіва Вялікага Княства Літоўскага ад 26 лістапада і яго значэнне для рэканструкцыі складу комплексу арыгіналаў актаў канца XIV – пачатку XVII ст.*, „Беларускі археаграфічны штогоднік” 18, 2017, s. 247–265 / Latushkin A.M., *Rëestr dziaŕzhajnaaha arkhiva Vialikaha Kniaŭstva Litoŭskaha ad 26 listapada i iaŭho znachënne dlia rëkanstruktsyi skladu kompleksu aryhinalaŭ aktaŭ kanca XIV – pachatku XVII st.*, „Belaruski arkheahrafichny shtohodnik” 18, 2017, s. 247–265.
- Латушкин А.Н., *Восстановление целостности комплекса оригиналов государственно-правовых актов 1387–1601 гг. архива Великого княжества Литовского. Постановка проблемы*, w: *Пути становления и развития государственности в Восточной Европе в период Средневековья и раннего Нового времени. Сборник статей международного научного круглого стола „Пичетовские чтения”*. Минск, 9 ноября 2016 г., red. С.Л. Луговцова, С.Н. Темушев, О.А. Яновский, Минск 2017, s. 77–89 / Latushkin A.N., *Vosstanovlenie ŭselostnosti kompleksa originalov gosudarstvenno-pravovykh aktov 1387–1601 gg. arkhiva Velikogo kniazhestva Litovskogo. Postanovka problemy*, w: *Puti stanovleniia i razvitiia gosudarstvennosti v Vostochnoi Evrope v period Srednevekovia i rannego Novogo vremeni. Sbornik statei mezhdunarodnogo nauchnogo kruglogo stola „Pichetovskie chteniia”*. Minsk, 9 noiabria 2016 g., red. S.L. Lugovtsova, S.N. Temushev, O.A. Ianovskii, Minsk 2017, s. 77–89.
- Леонтович Ф.И., *Источники русско-литовского права*, „Варшавские университетские известия” 1894, nr 1, s. 1–71 / Leontovich F.I., *Istochniki russko-litovskogo prava*, „Varshavskie universitetskie izvestiia” 1894, nr 1, s. 1–71.
- Леонтович Ф.И., *Сословный тип территориально-административного состава Литовского государства*, w: *idem, К истории административного строя Литовского государства*, Варшава 1899, s. 1–47 / Leontovich F.I., *Soslovnyi tip territorial'no-administrativnogo sostava Litovskogo gosudarstva*, w: *idem, К истории административного строя Литовского государства*, Varshava 1899, s. 1–47.
- Лихачёв Д.С., *Текстология: краткий очерк*, Москва 2006 / Likhachev D.S., *Tekstologiya: kratkii ocherk*, Moskva 2006.
- Любавский М.К., *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута*, Москва 1892 / Liubavskii M.K., *Oblastnoe delenie i mestnoe upravlenie Litovsko-Russkogo gosudarstva ko vremeni izdaniia pervogo Litovskogo Statuta*, Moskva 1892.
- Макараў М., *Дадатак 1. Полацкі і віцебскія прывілеі. Да гісторыі стварэння тэкстаў дакументаў*, w: *idem, Ад пасада да магдэбургіі. Прававое становішча насельніцтва*

- местаў Беларускага Падзвіння ў XIV – першай палове XVII ст.*, Мінск 2008, s. 134–160 / Makaraŭ M., *Dadatak 1. Polaŭski i viŭsebski zemskiia pryvilei. Da historyi stvarenniia tekstaŭ dakumentaŭ*, w: *idem, Ad pasada da mahdeburgii. Pravavoe stanovishcha nasel'niŭstva mestaŭ Belaruskaha Padzvinnia ŭ XIV – pershaŭ palove XVII st.*, Minsk 2008, s. 134–160.
- Максимович К.А., *Законъ соудьньи людѣмъ*, Москва 2004 / Maksimovich K.A., *Zakon' soud'nyu ljud'm*, Moskva 2004.
- Мікульскі Ю.М., *Miscellanea z arkhіўных і бібліятэчных сховішчаў (XIV–XVII ст.)*, „Беларуская даўніна” 1, 2014, s. 123–183 / Mikul'ski Ju.M., *Miscellanea z arkhіўnykh і bibliiatэchnykh skhovishchay (XIV–XVII st.)*, „Belaruskaiā daŭnina” 1, 2014, s. 123–183.
- Микульский Ю.Н., *Кормчая книга XV в. из коллекции графов Тарновских. К истории архива западнорусских митрополитов*, „Беларуская даўніна” 3, 2016, s. 57–69 / Mikul'skiĭ Ju.N., *Kormchaĭa kniga XV v. iz kolektsii grafov Tarnovskikh. K istorii arkhiva zapadnorusskikh mitropolitov*, „Belaruskaiā daŭnina” 3, 2016, s. 57–69.
- Пазднякоў В.С., *Архіў праваслаўных і грэка-каталіцкіх мітрапалітаў Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVIII стст. (зiсторыя, структура, склад)*, Мінск 2014 / Pazdniakoŭ V.S., *Arkhiŭ pravaslauŭnykh і hreka-kataliŭskikh mitrapalitaŭ Vialikaha Kniaŭstva Litoŭskaha ŭ XVI–XVIII st. (historyia, struktura, sklad)*, Minsk 2014.
- Палехаў С., [Rec.] *Tomas Baranauskas: Pabaisko mūšis. Šaltiniai ir interpretacijos, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras*, 2019, ss. 336, „Беларускі гістарычны агляд” 27, 2020, nr 1–2, <https://cutt.us/Oi08n> / Palekhaŭ S., [Rec.] *Tomas Baranauskas: Pabaisko mūšis. Šaltiniai ir interpretacijos, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras*, 2019, ss. 336, „Belaruski histarychny ahliad” 27, 2020, nr 1–2, <https://cutt.us/Oi08n> (dostęp: 15 IV 2021).
- Полехов С.В., *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Москва 2015 / Polekhov S.V., *Nasledniki Vitovta. Dinasticheskaĭa voĭna v Velikom kniazhestve Litovskom v 30-e gody XV veka*, Moskva 2015.
- Полехов С.В., *Привилеи великих князей литовских Смоленской земли (середина XV – начало XVI в.)*, „Петербургские славянские и балканские исследования” / „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 1, 2015, s. 115–140 / Polekhov S.V., *Privilei velikikh kniazeĭ litovskikh Smolenskoĭ zemli (seredina XV – nachalo XVI v.)*, „Peterburgskie slavianskie i balkanskie issledovaniia” / „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 1, 2015, s. 115–140.
- Пятраўскас Р., *Літоўская значь у канцы XIV–XV ст. Склад – структура – улада*, Смаленск 2014 / Piatraŭskas R., *Litoŭskaĭa znaŭs' u kanŭsy XIV–XV st. Sklad – struktura – ulada*, Smalensk 2014.
- Радаман А.А., *Прывілей Новагародскай зямлі вялікага князя Казіміра Ягайлавіча 22.07.1440 г. як крыніца агульназемскага прывілея 1447 г.*, w: *Правовые системы: история и современность. Материалы межвузовской научно-практической конференции. Минск, 5–6 января 2001 г.*, red. В.И. Ермолович, В.А. Шелкопляс, В.А. Витушко, Минск 2001, s. 57–59 / Radaman A.A., *Pryvileĭ Novaharodskai ziamli vialikaha kniazia Kazimira Jahailavicha 22.07.1440 h. ĭak kryniŭsa ahul'nazemskaha pryvileia 1447 h.*, w: *Pravovye sistemy: istoriia i sovremennost'. Materialy mezhvuzovskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. Minsk, 5–6 ĭanvaria 2001 g.*, red. V.I. Ermolovich, V.A. Shelkopliās, V.A. Vitushko, Minsk 2001, s. 57–59.
- Спиридонов М.Ф., *Закрепощение крестьянства Беларуси (XV–XVI вв.)*, Минск 1993 / Spiridonov M.F., *Zakreposhchenie krest'ianstva Belarusi (XV–XVI vv.)*, Minsk 1993.
- Старостина И.П., *К вопросу об изучении областных привилеев Великого княжества Литовского, w: Восточная Европа в древности и Средневековье. Проблемы источникововедения. XVII чтения памяти члена-корреспондента В.И. Пашуто. IV чтения памяти д.и.н. А.А. Зимина, cz. 2*, Москва 2005, s. 254–257 / Starostina I.P., *K voprosu ob izuchenii oblastnykh privileev Velikogo kniazhestva Litovskogo, w: Vostochnaĭa Evropa v drevnosti i Srednevekov'e. Problemy istochnikovedeniia. XVII chteniia pamiati chlena-korrespondenta V.I. Pashuto. IV chteniia pamiati d.i.n. A.A. Zimina, cz. 2*, Moskva 2005, s. 254–257.

- Старостина И.П., *Судебник 1468 г.*, „Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования” 1988, 1989, 1991, s. 170–345 / Starostina I.P., *Sudebnik 1468 g.*, „Drevneishie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniia” 1988, 1989, 1991, s. 170–345.
- Щапов Я.Н., *Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI–XIV вв.*, Москва 1972 / Shcharov Ya.N., *Kniazheskie ustavy i tserkov' v Drevnei Rusi XI–XIV vv.*, Moskva 1972.
- Яковенко Н., *Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна*, Київ 2008 / Iakovenko N., *Ukrains'ka shliakhta z kin'sia XIV – do seredyny XVII stolittia. Volyn' i Tsentral'na Ukraina*, Kyiv 2008.
- Якубовский И., *Земские привилегии Великого Княжества Литовского*, „Журнал Министерства народного просвещения” 1903, nr 4, s. 239–278 / Iakubovskii I., *Zemskie privileii Velikogo Kniazhestva Litovskogo*, „Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniia” 1903, nr 4, s. 239–278.
- Ясинский М., *Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. Исследование кандидата прав М. Ясинского, удостоенное Юридическим факультетом Университета св. Владимира золотой медали и премии Н.Н. Пирогова*, Киев 1889 / Iasinskii M., *Ustavnye zemskie gramoty Litovsko-Russkogo gosudarstva. Issledovanie kandidata prav M. Iasinskogo, udostoennoe Iuridicheskim fakul'tetom Universiteta sv. Vladimira zolotoi medali i premii N.N. Pirogova*, Kiev 1889.

Hlieb Bierastavy – mgr, starszy archiwista w Wydziale Akt Dawnych Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi. Zainteresowania badawcze: proces tworzenia przywilejów wielkich książąt litewskich dla Wielkiego Księstwa Litewskiego (1387–1551) i przywilejów dzielnicowych, praktyka prawna ich stosowania, kultura prawna i kultura pisma („Trust in Writing”) w Wielkim Księstwie Litewskim w XV–XVI w. E-mail: hbierastavy@gmail.com